

Հորիզոն Գրական

ՅՈՒՆԻՍ 2014

ԳԱՆԻԷԼ ԱՐՍԱՆ

ԱՅԳՊԻՍԻ ՄԻ ԱՊՐԻԼ ԱՄԻՍ ԱԳԱՆԱՅՈՒՄ ՀԱՏՈՒԱԾ ՎԷՊԻՑ

(Daniel Arsand — Un certain mois d’avril à Adana, Flammarion, 2011, prix Chapitre du roman européen 2011)

ԹԱՐԳՄԱՆԻԶԻՆ ԿՈՂՄԷ – Արսան՝ գրչանունն է: «Հօրս ազգանունը Արսանն էր, նա իր մանկության ու պատանեկության մասին չէր պատմում՝ հաճախաբար ցուցաբերելով յուշերը բորբոքել չէր ուզում: Ես պատահաբար եմ իմացել, որ հայրական պապիս ու նրա հօրը 1915-ի ապրիլին կացնով կառափնասել են»:

Արձակագրի առաջին իսկ վէպը՝ «Խալաթի գառառը», արժանացաւ «Ֆեմինա», երկրորդը՝ «Լոռութեամբը», Ժան Ժիոնոյի անունը գրական Մեծ մրցանակին: Դանիէլ Արսանը բազմաթիւ վէպեր ու պատմուածքների ժողովածուներ հրատարակելուց, անգլերէն, իսպաներէն, կատալոներէն, յունարէն, գերմաներէն, պորտուգալերէն, իտալերէն թարգմանուելուց յետոյ, 60 տարեկանում իրեն պատրաստ զգաց ու գրեց «Այդպիսի մի ապրիլ ամիս Ադանայում», վէպը, որն իսկոյն լայն արձագանք գտաւ, հայերի դէմ հրահրուած հրէշագործութիւնների անդրադառնալու նոր առիթ դարձաւ:

Վէպի գրական արժանիքները բարձր են գնահատել Ֆրանսիայի անուանի գրականագէտները, դրուատական յօդուածներ հրատարակել «Մոնդր», «Էքսպրես», «Տելեռաման», ճայնասփիւռի ու հեռատեսիլի բազմաթիւ կայաններ հաղորդումներ են նուիրել:

40

Իսֆանդիարի հրոսախոսմբը ամայի կածանների ելուզակների ու սանձարձակ ստահակների խառնամբոխ էր: Ստոր ստահակների, որոնք իրար հետ էին միայն բիրտ ու յանդուգն դառնում: Նրանք հաւանոցները զրկում էին լաւագոյն ածաններից, ամենագէր աքաղաղներից: Յանկացած աղջիկ, որ նրանց հանդիպում էր մթնշաղին, անվնաս էր պրծնում: Քրիստոնեայ լինէր, թէ հրեայ, ստիպում էին չռել ազգրերը: Խնայում էին միայն մահաբեկական կոյսերին, գոհանում էին ահաբեկելով՝ քրքջալով ու յետոյքներին տալով: Նրանք թալանում էին միրգ ու բանջարեղէն, իրենց կեղտոտ, վէրքոտ ոտքերով ասպատակում էին բան-

ջարանոցները: Վայրենացած շներից վատթար էին: Նրանց յիշոցները գարշելի էին ու յոխորտ: Իրենց միայն մի բան՝ սպանութիւն թող չէին տալիս: Թուկի ծայրին ճոճուելը շատ կը կարճացնէր իւրաքանչիւրի կեանքը: Ուստի բաւարարում էին սոսկ անխոհեմ, անհաւատարիմ կանանց կողոպտելով ու փէշերը բարձրացնելով: Յամենայն դէպս մտավախութիւն ունէին, որ այս կամ այն թալանի համար մի օր իրենց աջը կը կտրեն: Գիշերները հաւաքում, քնում էին բաց երկնքի տակ, երբէք նոյն տեղում չէին մնում, իրենց վարձկաններ էին պատկերացնում: Պատերազմելը նրանց սրտով կը լինէր: Ականջներով ընկել էր, որ կայսրութեան վերածնունդը մօտ է: Բանակի շարքերն անցնելը սպանելու իրաւունք կը տար:

Ո՞վ էր այդ տիպը, որ անհոգ քայլուածքով, անփոյթ

ԵՐԿՈՒ ԿՈՐՈՒՍՏ

Անցնող մէկ ամսուան ընթացքին Սփիւռքի գրական աշխարհը երկու կորուստ արձանագրեց. Նախ՝ մայիսի վերջերուն մեզի հրաժեշտ տուաւ բանաստեղծուհի Ալիսիա Կիրակոսեան, ապա, երեք շաբաթներ շանցած, ստացանք նաեւ գրող, գրականագէտ, խմբագիր, հրատարակագիր... կարճ խօսքով՝ մտաւորական Պօղոս Անապեանի գոյժը:

Մեր փոքր ածուի մէկ փոքր մասին՝ Սփիւռքի գրական աշխարհին համար ծանր է մէկ ամսուան ընթացքին երկու կորուստը: Այս թիւով աշխատեցանք անդրադառնալ անոնց կենսագրութեան, ինչպէս նաեւ տեղ տուինք մեր աշխատակիցներէն մեզի հասած երկու գրութիւններու, սակայն այդքանով մեր պարտքը փակուած չենք համարեր, եթէ երբէք նման հասկացութիւն կրնայ ըլլալ:

ԽՍԲ.

չարժուամենքով իրենց է մօտենում:

Աղալու միս:

Նրանց արիւնը տաքանում էր: Այդ երեկոյ տղան էլ աղջկայ տեղ կ'անցնէր:

Իսֆանդիարը՝ աւագակախմբի միահեծան պարագալուխը, վարժ պտտեցնում էր մահակը:

Մի ակնթարթում, առանց խօսք փոխանակելու, նրանք կանգնեցին կողք-կողքի՝ դժնդակ պատ կազմեցին: Ելուզակները վեցն էին ու վեցն էլ ցցել էին կզակները, որ ծեծկուտուք, հակառակորդի ճամբարում ջախջախում էր նշանակում: Նրանք փակեցին Յովհաննէսի ճանապարհը: Տղան մի կողմ ցատկեց: Դաշտերը երեւի պատսպարէին իրեն: Բայց հրոսակները առանց ճիգի հասան հետեւից՝ պողպատէ ոտնամկաններ ունէին: Նրանք շրջապատեցին տղային ու օղակը, որ կազմել էին, սեղմուեց: Քարացած, յուզումնահեղձ, Յովհաննէսը միզեց տակը: Յետ կամ առաջ գնալ՝ նշանակում էր դիպչել նրանց, որն իր նողկանքը կը յարուցէր: Ելուզակներն ուզում էին տղային, ագահ ձեռքերով, չուռած մատներով բռնեցին: Յովհաննէսը փորձեց ոտքի հարուածներով պաշտպանուել, բայց մէկը քաշեց աջ, միւսը ձախ թեւքը, երրորդը գօտին, չորրորդը՝ բլուզի փէշը, հինգերորդը՝ անդրավարտիքը: Վեցերորդը՝ Իսֆանդիարը, բուռն առաւ մազերը: Դա նրա՝ զոհին շոյելու ձեւն էր: Ստահակները նրան չոքեցրին, տղան դիմադրեց, բայց չկարողացաւ ճիրաններից դուրս պրծնել: Դէմքով հողին պակեցրին, այդպես պահեցին: Իսֆանդիարը թեթեւակի կամթեց պատանու այտը, ով համակերպուած էր թուում: Նա անզուսպ ու անհնազանդ թափ տուեց գլուխը: Աւագակապետի ձեռքն իսկոյն յետ քաշուեց, բարձրացաւ, ապտակեց: Ապտակները հաջորդեցին իրար: Մահակի մի հարուած սրունքին իջաւ: Գօտին քաշել-հանել էին, շահեցրին ուսերին, կռնակին: Վերջապէս կարողացան ուժասպառ անել: Բուռնցքի մի հարուած քունքին ճզմուեց: Տղան մազձ որձկաց: Ու յետոյ պատկանեց Իսֆանդիարին:

41

Մի՛ շարժուիր:

Նա կիսաբացեց աչքերը: Ո՛չ ստոր արվամոլ, ո՛չ էլ բարի սամարացի էր հակուել վրան: Զայնը, որ աղերսում էր, ներսից էր՝ հրեշտակային հեղութիւն ունէր: Մուծը պարուրել էր մարմինը, տարածուել դաշտերի վրա: Ծակատից արիւն էր հոսում, հոսում էր մինչեւ շրթնանկիւնը:

Մի՛ շարժուիր:

Նա չանսաց այդ ձայնին, չտրուեց երկու կարճ բաներին, որոնք, սակայն, նոյնքան ազդեցիկ էին, որքան մայրական բալասաններից մէկնումէկը: Ուրեմն՝ շարժուեց: Ոտքերից մէկը ծակեց յետոյքի կողմը՝ ասես փշրուած ապակի մտաւ մարմինը: Բայց ոտքը կոտորուած էր: Նոյնը միւս ոտքով արեց, արդիւնքը համանման եղաւ: Յետոյ ձեռքերը մարմնով սահեցրեց: Տարուբերեց մատները, որոնք միջատի բեղիկների նման դողդողում էին, ձգում, շօշափում: Ոչ մի կոտորուածք: Նա անվնաս էր, բայց՝ պղծուած: Վեց տղամարդ պառկել էին վրան, ունեցել: Բերանը պինդ փակած, ծնոտները սեղմած, զգուշութեան ու ցաւի պարտադրած դանդաղութեամբ ոտքի ելաւ: Աստի-

ճանաբար շարժուելով, դիչերուան դէմ-դիմաց կանգնելու համար ճիգ գործադրելով, ամեն ինչ յիշեց, հասկացաւ, որ լաց է լինում ու զգաց՝ մէջը արդէն վրեժխնդրութեան մի անդիմադրելի պահանջ է հասնում:

Ինքը նրանց սերմնահեղուկի, քրքիջների, հեւքի, դարչահոտութեան յաւերժական դերին էր լինելու:

Հենց յաջորդ առաւօտ վալիից արդարութիւն կը պահանջէր:

Քարչ եկաւ մինչեւ տուն: Նրան տեսնելով՝ մայրը ճչաց: Նետուեց դէպի որդին, բայց նա մօր՝ խանդաղատանքով իր մարմնին փարուած ձեռքերը հեռացնելու ուժ չունեցաւ: Մինչդեռ չէր կարողանում հանդուրժել, որ իրեն դիպչեն:

Բռնաբարութեան ոչ մի մանրամասնը չթաքցրեց մօրից: Ոչ ոք չի իմանայ, որդիս:

Տղան մրմնջաց, որ վստահում է վալիի անկողմնակալութեանը:

Թուրքը քեզ չի հաւատայ, դու քաղաքի ծաղրի առարկան կը դառնաս:

Դա դու ես ասում, մայր:

Կարինէ Պետրոսեանը կաթսայով ջուր եռացրեց, բայց այն պահին, երբ պատրաստվում էր լուանալ որդու մարտիրոսացած մարմինը, տղան անաբեկուած շարժում արեց: Ո՛չ, ասաց, ինքս կը լուացուեմ:

Միրելի՛ս՝ մայրը որդուն թողեց, որպեսզի գնայ նայի աստղերին, նրանք լաւ խորհրդատուներ էին:

44

Արեւակնային մի վարդագոյն տարանջատեց երկինքն ու հորիզոնը: Այդ վարդագոյնը սովորաբար բորբոքում էր Յովհաննէս Պետրոսեանի գգայնութիւնները: Աշխարհը նրան սկսում էր թուալ լայն, ինքը մի օր գնալու էր բացայայտեր: Բայց այդ չորեքշաբթի առաւօտ նա բանի տեղ չէր դնում անսահմանութիւնն ու փայլատակումները, որոնց ուզում էր հասնել: Մինչ մայրը խառնում էր վրան մեղը լցրած ձաւարէ շիւան՝ շարժուում էր երերուն: Խրճիթի միակ հայելում իրեն տեսաւ, գտաւ, որ տգեղ է, դէմքը՝ արնագեղումից կապտած, դիմագծերը նախորդ օրը ստացած հարուածներից ձեւախախտուած են: Նրանց դա յաջողուել էր՝ իրեն այլանդակել էին: Հրաժարուեց շիւլայից: Այդ խառնուրդն իրեն տհաճ էր՝ մայրն այդքանը չէ՞ր հասկանում: Իրենց երկուսի միջեւ առաջին անգամ խզում գոյացաւ: Մայրը տղային թուում էր թոյլ, խղճալի ու անխոհեմ, աղաչում էր վալիի մօտ չգնալ, հատուցում չպահանջել: Կարինէն կանգնեց տղայի առջեւ, Յովհաննէսը նրան հեռացրեց ճանապարհից: Գլխիկոր, ջղազրգիւ ու վճռական տղան հալուեց օրուայ յորդ լոյսի մէջ:

46

Արդարութեան ծարաւն աւելի հրամայական էր, քան մարմնում գալարուող ցաւը:

Ես կը հասնեմ արդարութեան, ես ասելիք կը դառնամ: Նա չգնաց, ինչը ողջամիտ կը լինէր, Մուշեղ եպիսկոպոսի, փաստաբան Թորոս Վերամեանի, ինչու՞ ոչ՝ բանաստեղծ Տիրան Մելիքեանի աջակցութիւնն ու կարծիքը

հայցելու: Վալիի անկողմնակալութեան նկատմամբ նրա վստահութիւնը զայրոյթը մեղմուծ, յոյս էր ներշնչուած: Նա սքանչելի էր իր ինքնավստահութեամբ: Յամառ ու կռուարար վայրենի: Ճեղքեց Սեւատ բէյի կացարանի առջեւի հսկիչ-պահապանների պատնէշը, վզից բռնեցին: Տղան ճշաց ապշահար՝ երբեք չէր պատկերացրել, որ իր հետ այդտեղ կարող են վատ վարուել: Իսֆանդիարի մարդիկ նման էին այս նոյն կերբերոսները, նրանք խորը շնչուած, իրեն օղակում, արհամարհում էին: Խուզարկեցին:

Ձէնք չունեմ:

Օ՛ր անտանելի դարչահոտութիւն, որ փչում է ձեր շոշափուկներից (նա այլեւս չէր յիշում կանացի գրկախառնութիւնները):

Ո՞վ ես դու:

Յովհաննէս Պետրոսեանը:

Կանխագագաց, որ մինչեւ վիպասքին հասնելը ճանապարհը երկար է լինելու:

Սենեակի խորքը պարուրող խաւարից թանկարժէք զարդերով պնտուած մեծաշուք մի տիկին՝ շփոթեցնող սառնարիւնութեամբ մի մոգուճի, այնպիսի մէկը յայտնուեց, ում համար գլխարկութիւնը մեռած տառ էր:

Ո՞վ ես, հարցրեց:

Տղան կրկնեց անուսն ու ազգանունը:

Ես վալիի կինն եմ՝ ահա եւ իմ ամուսինը:

Ի՞նչ ես ուզում ինձնից, անհանգստացաւ Սեւատ բէյը:

Այդ մարդուց Յովհաննէսը մտապահեց միայն կնդրուկ բուրդ մի գանգուած, մի լայն բերան, ելուստի նմանուող ծնօտ, յօնքեր, որոնք խոժոռուում էին: Բայց ի՞նչը կարող էր վստահութիւն հաղորդել տղային՝ այնքան բառեր էին իր ներսում, իրենից դուրս յորդում:

Անհեթեթութիւնների մի խառնակոյտ, անմտութիւնների շարան, անպատկառ քրիստոնեայի բարբառանք՝ ահա այն ամենը, ինչ Սեւատ բէյը ընկալում էր յուսահատութեան՝ խելահեղօրէն երեւակայական պոռթկումից, նզովքներից, անիմաստ հնչելու չափ բարոյասիրական դատողութիւններից: Հայի ցնորազառանցանքը վալիի ջղերի վրայ ազդում էր: Այդ Յովհաննէսը բռնաբարութիւնը դարձնում էր պատմութիւն, մինչդեռ Ազանայում, մանաւանդ տղաներին, չեն բռնաբարում: Այդ մանչը՝ ատաղձագործի այդ աշակերտը, խելագար էր: Այդ գեղեցիկ պատանին, որովհետեւ նա իրոք գեղեցիկ էր, չնայած այտերն ու ճակատը այտուցուած էին, որն անկասկած ծեծկռտութիւնների հետեւանք էր, արեան բաղադրութիւնում անպարկեշտութիւն ունէր: Սեւատ բէյի հայրը, որ նոյնպէս վալի էր եղել, որդուն անընդհատ կրկնել էր՝ գեղեցկութիւնը դժբախտութիւնների ակունք է, մայրը հաւատացրել էր՝ գեղեցկութիւնը առաքինութեան հետ չի կարող մէկտեղուել, նրա տեղը Աստծոյ ու տուեալ անձի միջեւ է:

Վալիի խիստ ու կողմնակալ կեցուածք ընդունեց:

Դու յօրինում ես: Ինքը ես խառնակչութեան մեղաւորը: Ո՞վ է քեզ վճարել, որ ինձ հրամցնես այդ ստայօդ հեքիաթը: Բռնաբարութիւն չի եղել: Իսֆանդիարը, քեզ հետ համամիտ եմ, գող է, եւ լաւ կը լինէր, եթէ ձերբախտուէր, բայց նա քեզ պէս տարօրինակ մէկի վրայ աչք չի գցի: Ի՛նքը ես արուամոլը:

Խաւարը ինչպէ՞ս կարող է օր ցերեկով թանձրանալ՝ ինքն իրեն հարցրեց Յովհաննէսը:

Նա աղմուկ է բարձրացնելու, նախագգուշացրեց կինը:

Սեւատ բէյը ճտտացրեց մատները, հսկիչ-պահապանները իսկոյն նետուեցին Յովհաննէսի վրայ, վալիի տեսադաշտից հեռացրին, փողոց շարտեցին:

Տղան ինքն իր մէջ եռեփուում, փողոցի բերանբացների ծաղրուծանակն էր դառնում: Գլուխը կորցրել էր ցատուճից, կորցրել խուճապից: Նրա շուրթերին այժմ կոշտ-կոպիտ բառեր էին, մոլեգին բառեր: Նա հեծեծում էր, այլագունած էր: Ձէր համակերպուելու այս նուաստացման հետ: Անօրեականացած ու լարուած՝ Ազանան բզզում էր շուրջը:

Ազանան դատարան ունէր: Տղան փութաց, որ բողոք ներկայացնի:

Նա պատմեց Իսֆանդիարի եւ միւսների հետ ճանապարհին հանդիպելու, դէպքի ժամի, իրեն բռնի տիրելու անգուժ մոլագարութեան մասին, նա այս ամենը պատմեց դրադրին՝ միաչքանի, իր դէմ արհամարհանքով համակուած մէկին:

Կորի՛ր:

Ինչ որ մէկը քթի տակ թափ տվեց մետաղէ անկիւններիով արձանագրութիւնների տետրը:

Ամեն ինչ վերածուել էր գէնքի:

Որտե՞ղ են դատապաշտպանները: Դատաւորները:

Տակա՛նք:

Ու ինչպէս վալիի մօտից, նրան շարտեցին դուրս՝ բորբոքուած բոցերի ու փոշիների մէջ, մի փողոց, որ երկար, խուլ միջանցք էր յիշեցնում:

Գետինը ճօճում էր, արդարութեան ամեն յոյս, հատուցման ամեն հաւատ խամրում էր, ամեն ինչ մութ էր ու վայում էր:

Տղան ուղղուեց հայկական թաղ, որտեղ գտնվում էր Մարտիրոս Սիմոնեանի գէնքի արհեստանոցը: Նա պտուուեց կրպակի շուրջը, բայց չհամարձակուեց մտնել: Նաեւ ծարաւ էր: Մի տնամերձում լուրիկ քաղեց, տանտիկինը հաւածեց: Վազեց, կորաւ նրբանցքներում, պատահաբար նորից յայտնուեց գէնքի արհեստանոցի առաջ, դարձեալ ներս մտնել չյանդգնեց: Ի՞նչ էր իր հետ կատարում: Ինքը ոչ չունէր, ոչ էլ խոզ, ինչո՞ւ հետն այդպէս վարուեցին դատարանի կամ վալիի մարդիկ: Ես մենակ եմ ու վրէժս կը լուծեմ՝ ինքն իրեն ասաց նա: Սպանելը իմաստից զրկուած բառ է: Վերջապէս որոշեց մտնել Մարտիրոս Սիմոնեանի արհեստանոցը: Գաւազանի պէս չոր, պեպենոտ դէմքով մի պարոն ընդառաջ ելաւ ու հարցրեց, թէ ի՞նչ է ուզում: Նա քրթմնջոցով միայն պատասխանեց: Նուաստացուցիչ էր այստեղ հասնել ու ամբողջ մարդկութեան հանդէպ չարացած դողդողալ: Ահա այդ պահին հարուածեց պարոնի ծնօտին, որը փուլեց: Ինչ որ մէկը կրպակի անտեսանելի խորքից գողաց: Յովհաննէսը մուգ փայտէ երկար սեղանի վրայից, արկղիկի մէջ հանգչող սաղափէ զարդանախշերով մի ատրճանակ թուցրեց, թուցրեց նաեւ մի տուփ փամփուշտ: Զինուած գէնքով, որն իրեն կանացի թուաց, փախաւ: Արուարձանները հետզհետէ իրենց տեղը դաշտերին գիջեցին...

Բրանստրէնից քարգմ.՝ Գր. ՋԱՆԻԿԵԱՆԻ

Մահացաւ բանաստեղծուհի Ալիսիա Կիրակոսեան

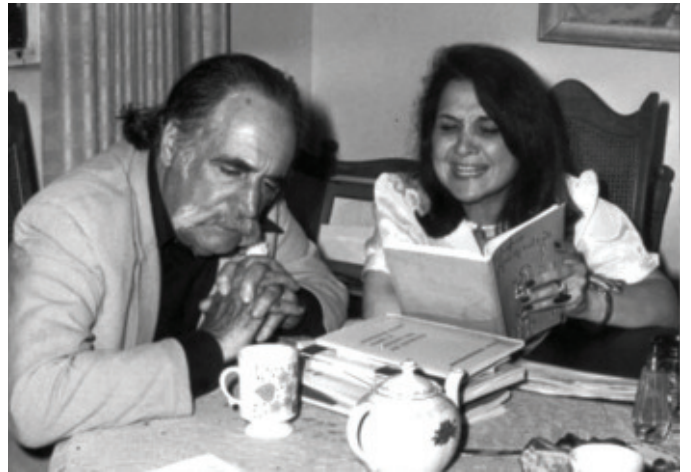
Հինգշաբթի, 22 մայիսին, Լոս Անճելըսի մէջ իր մահ-կանացուն կնքած է բանաստեղծուհի Ալիսիա Կիրակոսեան: Ան հեղինակ էր սպաներէն եւ հայերէն բանաստեղծական բազմաթիւ երկերու, նաեւ հայերէն սպաներէն թարգմանած էր Բաֆֆիի «Խենթը»:

Պարգեւատրուած էր Խաչատուր Աբովեանի անուան մրցանակով:

Ալիսիա Կիրակոսեանի մահուան առթիւ, Հայաստանի գրողներու միութիւնը «Գրական թերթ»-ի էջերով հրատարակած է հետեւեալ հաղորդագրութիւնը.

Հայ պոէզիան մեծ կորուստ ունեցաւ. Լոս Անջելեսում 78 տարեկանում մահացաւ բանաստեղծ Ալիսիա Կիրակոսեանը: Ալիսիա Կիրակոսեանը ծնուել է 1936թ. յուլիսի 13ին, Կորդովայում (Արգենտինա), վանեցու ընտանիքում: Աւարտել է Բուէնոս Այրէսի ազգային համալսարանի Իրաւաբանական ֆակուլտետը: 10 տարի խաղացել է թատրոնում: Այնուհետեւ փոխադրուել է Լոս Անջելէս:

Բանաստեղծութիւնների առաջին գիրքը՝ «Մէկ օրում հինգ ձայն», լոյս է տեսել 1966-ին: Հայ ընթերցողը նրան նանաչեց 1967-71թթ., բանաստեղծ Վահագն Գալսեանի հրաշալի թարգմանութեամբ հրատարակուած «Արմատ եւ էութիւն» բանաստեղծութիւնների ժողովածուով: Նրա «Պեդրո Ամոր» (1969) պիեսը բեմադրուել է Բուէնոս Այրէսի «Փայրօ» թատրոնում: Ալիսիա Կիրակոսեանի պոէզիայի թեմատիկ առանցքն են սէրը, մայրութիւնը, հայրենիքը եւ փիլիսոփայական խոհը: Նա գերտարածական կոչուող բանաստեղծական շարժման հիմնադիրն է (տեսութիւնը հրատարակել է իսպաներէն, հայերէն եւ անգլ-

Ալիսիա Կիրակոսեան Ուիլիըմ Սարոյեանի հետ

լերէն): Նրա պոէզիային բնորոշ են ներաշխարհի պատկերները, արդիական լեզուամտածողութիւնը, բանաստեղծական վերաիմաստաւորումների ինքնատիպութիւնը: Ալիսիա Կիրակոսեանի որոշ գրքեր նկարագարող է Պարլօ Պիկասօն: 1993 թուականին Բրազիլիայի Սան-Պարլօ համալսարանում պաշտպանել է դոկտորական ատենախօսութիւն՝ գրականութեան բնագաւառում: Նուրբ, խորագգաց բանաստեղծուհու յիշատակը կ'սպրի իր սիրուած բանաստեղծութիւններով եւ երգերի վերածուած հրաշալի ստեղծագործութիւններով:

ՀԳՄ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

Յանկարծ ծփաց

Լուռթիւնը քո զանգակատան,
Եւ միայն քո խօսքը մնաց՝
ամբողջացնելու

Կենսանիւթը քո տեսիլքների:

«Յաւզ տանեմ»

Ասում էիր ինձ:

Հիմա, բոլոր ցաւն այդ

Հսկայ հարուածի մէջ հաւաքած,

Մեզ ետ տուեցիր միանգամից:

Որ պարանն անիծեալ

Խեղդեց քո ապագան քեզ

յանձնելու

Ժամանակը յաւետ:

Ի՞նչ արցունքով

Մեծութեանդ զուգահեռ

Կարող եմ արտասուել:

Մենք պիտի վառէինք դեռ

Ձահը մի նոր պատմութեան:

Երազներ պիտի գծէինք՝

Նոր երազներով յղի:

Բայց ճակատագիրը որոշեց

Բացակայութեամբդ մեծարել քեզ:

Պարո՛յր, իմ սիրելի՛ս,

Ընդունիր այս ցաւի

համանուագում

Արտասուքը մենաւոր նրանց,

Ովքեր հասկանում են

Տարածութիւնը հոգուդ.

Եւ գիտեն, թէ հրաժեշտիցդ առաջ

Յաղթել էիր արդէն մահուան:

ՊԱՐՈՅՐ ՍԵՒԱԿԻՆ

ԱԼԻՍԻԱ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Թող որ այսօր

Ես երգեմ քեզ՝

Յանուն այն խորհրդի,

Որ հաւատամքի է վերածում

Գոյութիւնդ,

Եւ յանուն քո անլուելի

զանգակատան,

Որի ղօղանջները սուր

Քայլերդ են դառնում,

Որ ժողովուրդը մեր

Տողանցի անվերջ

Դէպի իղձերը քո,

Տեսիլքը քո,

Դէպի վերագտած հայրենիքը քո:

Թարգմ. Վահագն Գալսեան

Վասակաւաս մատուցական Պօղոս Սնապեան կնիքը իր մահկանացուն

ՀՅԴ Բիւրօն, Համազգայինի Կեդրոնական վարչու-
թիւնը եւ « Բագին» ամսագրի խմբագրութիւնը գովասան-
ման վաստակաշատ դաշնակցական մտաւորական Պօղոս
Սնապեանի:

«14 յունիսի առաւօտուն, իր մահկանացուն կնքեց
Բագին ամսագրի երկար տարիներու վաստակաւոր խմբա-
գիր, հայ ժամանակակից գրականագիտութեան տիրտաննե-
րէն, անոր զարգացման մէջ իր ուրոյն ներդրումը ունեցած
վաստակաւոր մտաւորական, գրաքննադատ եւ Հայ յեղա-
փոխական դաշնակցութեան գրական անդամատանին մէջ
հանրածանօթ հեղինակութիւն՝ Պօղոս Սնապեան», գրուած
էր Համազգայինի Կեդրոնական վարչութեան հաղորդագ-
րութեան մէջ:

Պօղոս Սնապեան ծնած է 11 օգոստոս 1927-ին, Մուսա
Լերան Պիթիաս գիւղը: Նախակրթութիւնը կը ստանայ
ծննդավայրի եւ Այնճարի Յառաջ վարժարանին մէջ: 1944-
ին կ'ընդունուի Երուսաղէմի Ժառանգաւորաց վարժարա-
նը եւ կ'աւարտէ գայն 1949-ին: Աւարտելէ ետք, կը վերա-
դառնայ Լիբանան, ուր Այնճարի ու Պէյրութի մէջ կը զբա-
ղի ուսուցչութեամբ:

1950-էն սկսեալ գրական եւ քննադատական իր գոր-
ծերը լոյս կը տեսնեն Նայիրի եւ Ակօս հանդէսներուն մէջ:
Աշխատակցած է նաեւ սփիւռքահայ շարք մը թերթերու՝
պատմուածքներով, տպաւորապաշտ էջերով եւ քննադա-
տական եւ հրապարակագրական յօդուածներով:

Երկու տարի՝ 1957-ին եւ 1959-ին, լոյս կ'ընծայէ
Միջնաբերդ գրական տարեգիրքը:

1962ի յունուարին, Կարօ Սասունիի խմբագրա-
պետութեամբ երբ լոյս կը տեսնէ հայ յեղափոխական
դաշնակցութեան նախաձեռնութիւնը հանդիսացող գրա-
կանութեան եւ արուեստի Բագին ամսագիրը, Երուսաղէ
Պօ-
յաճեանի հետ ինք եւս կը կոչուի խմբագրի պատասխա-
նատու պաշտօնին:

1962-ին կը մեկնի Փարիզ եւ Սորպոնի եւ Ալիանս
Յրանսէզի մէջ երկու տարի իբրեւ ազատ ունկնդիր կը հե-
տեւի գրական եւ իմաստասիրական դասընթացքներու:
Վերադարձին շարունակելով «Բագին»ի մէջ վստահուած
աշխատանքները՝ խմբագրի պաշտօնը կը վարէ ամբողջ
42 տարի, մինչեւ 2003: Միաժամանակ կը դասաւանդէ հայ
գրականութիւն, Այնճարի ու Պէյրութի ազգային երկրոր-
դական վարժարաններու աւարտական դասարաններուն:

1966-էն 1973 մաս կը կազմէ Ազգակ օրաթերթի
խմբագրութեան, իբրեւ ազգային եւ գրական-մշակութա-
յին էջերու պատասխանատու խմբագիր:

Եղած է Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան
մէջ հաստատուած (1966) Գէորգ Մելիտինեցի գրական
մրցանակի դատակազմին անդամ եւ խմբագրած է աւելի
քան 50 գրական հատոր:

1983-էն 1989 կ'աւանդէ հայ գրականութիւն՝ Հա-
մազգայինի հայագիտական բարձրագոյն հիմնարկի բոլոր
դասարաններուն:

1950-ական թուականներէն սկսեալ աշխատակցած է
նաեւ սփիւռքահայ շարք մը թերթերու՝ պատմուածքներով,

տպաւորապաշտ էջերով եւ քննադատական եւ հրապարա-
կագրական յօդուածներով:

Պօղոս Սնապեանի տպագիր առաջին գրութիւնը,
չափածոյ կտոր մը՝ «Տաղ տրամութեան», լոյս կը տեսնէ
Երուսաղէմի վանքի պաշտօնաթերթ «Սրոն»ի մէջ, իսկ լոյս
ընծայած առաջին հատորը, վիպակ մը՝ «Ժամանակ չկայ»,
1953ին՝ Պէյրութ: Անկէ ետք լոյս ընծայած է վիպական,
քննադատական ու հրապարակագրական բնոյթի աւելի
քան 30 հատոր ու հրատարակելի ունի նոյն սեռի տասէ
աւելի գործեր:

Խմբագրած ու հրատարակած է նաեւ տարբեր հեղի-
նակներէ վերցուած 75 հատոր:

2003-ին արժանացած է Հայաստանի Հանրապետու-
թեան Մովսէս Խորենացի շքանշանին, Մեծի Տանն Կիլիկ-
իոյ կաթողիկոսութեան Ս. Մեսրոպ Մաշտոց շքանշանին,
Համազգայինի Կեդրոնական վարչութեան «Համազգա-
յին»ի շքանշանին, իսկ 2010-ին՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կա-
թողիկոսութեան Հայրապետական օրհնութեան գրին:

2007-էն մինչեւ իր մահը, Պօղոս Սնապեան կը
խմբագրէր Ազգակ-գրական պարբերաթերթը:

Պօղոս Սնապեանի հրատարակած ու հրատարակելի գործերը

- Ժամանակ չկայ (1953)
- Յեղափոխութեան համար (1956)
- Վերջին արարը (1958)
- Անդրշիրիմեան ձայներ (1960)
- Աւագախրած մաւր (1963)
- Ես այդ շունն եմ (1966)
- Կորստական թոյներ (1970)
- Աղփատներու աւանդութիւնը, Ա. հատոր (1983)
- Ի՞նչպէս հայկոյեմ (1990)
- Միջնաբար (1992)
- Յայամաւորք (1997)
- Տարեդարձներ (2001)
- Աղփատներուն աւանդութիւնը, Բ. հատոր (2002)
- Կրկէսի մէջ (ֆնանդատական յօդուածներ) (2005)
- Տպաւորութիւններու հէնքով (ֆնանդատական
յօդուածներ)
- Վերծանումներ (ուսումնասիրութիւն)
- Պատիժներ (2008)
- «Ես իմ անուշ»ի ողիսականը (ուսումնասիրութիւն)
- Զգողական (2010)

Այլ հրատարակութիւններ՝

- Միջնաբերդ գրական տարեգիրք (1957-1959)
- Հանդիպումներ Ուիլիլմ Սարոյեանի հետ (1978)
- Հայաստանի երիտասարդ արձակագիրները (1980)
- Արագիլ (1984)

ՊՕՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆ ՄԱՐԴՆ ՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՂԸ

ԳՈԿՏ. ՄԱՐԻ ՌՈԶ ԱՐՈՒՍԷՖԵԱՆ

Իւրաքանչիւրս մեր երկարատեւ հնչող, բայց իրականում կարճ թուացող կեանքի ընթացքին աշխատում ենք լաւ բարեկամներ ձեռք բերել, պահպանել ու վայելել այդ կապը, հնարաւորին չափ իրար օգտակար դառնալ եւ միշտ ներքուստ մեզ հարստացած ենք զգում հաստատուն բարեկամութեամբ շրջապատուած: Իրապէս դժուար է լաւ ու անկեղծ, անշահախնդիր բարեկամ գտնելը, առաւել դժուար՝ այն կորցնելը:

Այսօր ինձ պէս շատերի համար այդ ծանր կորուստի պահն է, քանի որ այսօր կեանքից հեռացաւ մեր հաւատարիմ բարեկամներից Պօղոս Մնայեանը:

Այս պահին մտածում եմ ինչպէս ներկայացնել մի անձի, որի հետ երկար տարիների անշահախնդիր բարեկամութիւն եմ հաստատել, որը միաժամանակ միայն բարեկամ է, այլ հասարակական դէմք՝ գրող, քննադատ, խմբագիր, ազգային գործիչ, կուսակցական, հրաշալի ամուսին, Ջերմեռանդ հայր ու մեծ հայր: Ուրեմն շատերը պիտի գրեն իր մասին եւ բազմազան կողմերով պիտի ներկայանայ Մնայեան անհատը, գրողն ու քննադատը, հայրենասէրն ու քաղաքացին, որով եւ աւելի է շեշտուելու իր կորստի խորութիւնը:

Իսկ եթէ այս բոլորին աւելացնենք նաեւ ծնունդով մուսալեռցու եւ այժմեան այնճարցու իր հանգամանքը, կորուստը աւելի պատմական է դառնում, իւրաքանչիւր այսպիսի անձի կորստով նաեւ պատմութեան մի պատառ ենք կորցնում:

Իր կեցուածքով ու բնաւորութեամբ պարզ ու համեստ, բայց զբոսով դիպուկ ու անաչառ, Մնայեան ազգանունը շատ արագ իր տեղն ու դիրքը գտաւ հայ գրական դժուարին աշխարհում: Արդեօք հանճարեղ Օշականին աշակերտե՞լը իր մէջ արմատացրեց գրական հարցերին շիտակ ու սուր մօտենալու կարողութիւնը, թէ՞ Պիթիասի ծնունդ լինելը:

Մնում է ու մեծացած լինելով պայքարի ելած մուսալեռցու ընտանիքում, ամենադժուար տարիներին՝ 1927-ին, երբ հերոս մուսալեռցիները հայրենի հողի մոլեռանդ կարօտով, մոռացած ոչ շատ առաջ կրած մահն ու գրկանքները, ետ վերադարձան իրենց յօշոտուած, դատարկուած հայրենի հողը՝ Մուսա լեռ: Անասելի չքաւորութեան ու դժուար պայմաններում հագիւլ ոտքի կանգնած, երկրորդ անգամ հայրենի հողից ստիպողաբար հեռացան ու լիբանանեան բարձրաւանդակում՝ Այնճարում, նորանոր դժվարութիւններով նոր բոյն ու հարազատ երկիր ստեղծելով, շարունակեցին իրենց պապենական՝ մուսալեռցու ջիղով ապրել: Այս խմորումներով մեծացած, մանուկ հասակից կեանքի դժուարութեան մէջ թրծուած, բայց իր ծննդավայր Պիթիասի գեղեցկութիւնը, ամրութիւնը իր արեան մէջ ներծծած պատանի Պօղոսը, այդ ամենը պիտի փոխադրէր գրականութիւն, պիտի իրեն դարձնէր յամառ ու անընկճելի, օտտէր մեծ աշխատասիրութեամբ ու նոյնքան մեծ բարութեամբ: «Նորէն քիչ մը մեռանք, նորէն ճամբայ ելանք, կայք հաստատեցինք ուրիշ տեղ, ապրեցանք հազար տաղնապ, նոր վէրքերով մոռցանք հին վէրքերը...», այսպէս պիտի գրէր նա աւելի ուշ իր պատմուածքներից մէկում:

Կեանքի այդ աննկարագրելի դժվարին պայմաններում պատանի Պօղոսը Այնճարի Յառաջ վարժարանը աւար-

տելուց յետոյ ղրկուում է Երուսաղէմի «Ժառանգաւորաց» ի դասընթացներին, աշակերտելով մեծագոյն գրող եւ ուսուցիչ Յակոբ Օշականին: Այստեղ է, որ նա ընտրում է իր կեանքի ուղին՝ գրականութիւնը, յատկապէս, երբ դժուարահաս Օշականը գնահատում է իր շարադրելու, վերլուծելու, գրելու կարողութիւնը: Օշականի հետ շփումը դառնում է ճակատագրական եւ միեւնոյն ժամանակ օրհնութիւն իր անցնելիք յետագայ գրական երկարատեւ ճանապարհին: Նա դառնում է այն երջանիկներից, որոնք գրի էին առնում հիւանդ Օշականի գործերի թելադրութիւնը, ակնաստեղ լինելով նրա յախուռն ստեղծագործական արարումի պոռթկումին: Պատահական է, որ մեծ գրողի մահից յետոյ, նրա ընտանիքը Մնայեանին է իրաւունք տալիս արձանագրելու վանքի սենեակում գտնուող նրա ձեռագրերի ցանկը:

Այդ ձեռագրերի հետ շփումն էր արդեօք, թէ՞ Օշականի հզօր ուժը, որ Մնայեանին դարձրեց Օշականը կենդանացնող ու նոր սերունդին յանձնող, նրա՝ իր գրքերը հրատարակուած տեսնելու իղձը իրականացնող անձը, գրադէտը:

Այնուհետեւ 2 տարի մասնակցում է Սորբոնի գրականութեան դասընթացներին:

1950-ին հաստատուում է Պէյրութում, մոլեռանդօրէն գրականութեան նուիրուում:

Հարկ կա՞յ յիշեցնելու, թէ ինչ դժուարութիւնից էր անցնելու հայ գրականութեան այս նուիրեալը: Սակայն մուսալեռցու յամառութիւնը նրան առաջնորդում է դառնալ մի շարք արժէքաւոր, սփիւռքահայ կեանք ձեւաւորած թերթերու պատասխանատու աշխատակցից, գործակից խմբագրից մինչեւ գլխաւոր խմբագիր՝ «Նայիրի»ի, «Ազգակ»ի, Փարիզի Հայաստան շաբաթաթերթի, Բագին գրական բարձրորակ ամսագրի. նա աշխատակցել է նաեւ «Սրոն»ին, «Ակոս»ին, «Ազգարար»ին, «Դրօշակ»ին:

«Գէորգ Մելիտինեցի» գրական հիմնադրամի կողմից, իր խմբագրութեամբ եւ իր առաջաբանով կեանքի են կոչուել Յ. Օշականի բազմաթիւ հատորները, Արամ Հայկազի, Կոստան Զարեանի, Ռուբէն Դարբինեանի, Եղ. Պոյաճեանի, Ն. Պէշիկթաշեանի, Մ. Մեծարեցի եւ այլոց գործերը: Եւ այս ամենի հետ իր 80-ից աւելի ստեղծագործութիւնները, տասնեակ քննադատական, ակնարկները, հարցազրոյցները, վերլուծութիւններն ու յօդուածները:

Անկարելի է այսպէս մէկ հայեացքով ամփոփել մի ստեղծագործողի կեանք, որը հայ գրող ու գրականութեամբ է միայն շնչել, որը դարձել է սփիւռքահայ ամենատարածուած եւ ազդեցիկ գրական ամսագրի խմբագիրը մօտ 39 տարի:

Իմ ծանօթութիւնը Մնայեանի հետ սկսուել է դեռ 1964 թուից, երբ կարդացի «Աւազախրած նաւը» քննադատական իր յօդուածը Կ. Զարեանի «Նաւը լերան վրայ» վէպի հայաստանեան ձեւափոխուած հրատարակութեան առիթով: Յօդուածի համարձակ, ճշմարտութիւնը որոնող եւ Զարեանի պէս ստեղծագործողին դատապարտող ոճը, անմիջապէս գրաւեց ինձ: Մինչ այդ Հայաստանում չէինք կարդացել վէպի իրական հրատարակութիւնը: Իր այդ յօդուածը թէեւ անխնայ հարուած էր արդէն իր արածի համար տառապող մեծ գրողին, բայց եւ միաժամանակ սովետա-

կան կարգերում կատարուող ճնշումների համարձակ բացայայտում էր: Այդ յօդուածով Մնապեան անուկը դարձաւ փնտռուած՝ ազգային գրականութիւնը պաշտողների համար: Տարիներ անց, Սան Յրանցիսկոյում ինձ բախտ վիճակուեց հանդիպել ու ճանաչել իրեն: Առաջին հանդիպումից մենք անմիջապէս կապուեցինք, քանի որ մի ընդհանուր մեծութիւն էր մեզ կապող օղակը, դա Յակոբ Օշականն էր, որի հանդէպ տածած իմ սէրը եւ իր՝ որպէս նրա աշակերտի, նուիրումը, մեզ դարձրեց մտերիմ բարեկամներ: Այնուհետեւ պէյրուսեան իմ հիւրախաղերի այցելութիւնների ընթացքում ես աւելի խորքից ճանաչեցի իրեն, իր միջավայրում, «Ազգակի» խմբագրատան, «Բագինի» իր համեստ գրասենեակում: Գրասենեակ, որը ստեղծագործական հաւաքատեղի, աւելի ճիշտ հաստատութիւն էր դարձել աշխարհի տարբեր ծայրերից այցելող մտաւորականութեան համար: Իր գրամեքենայի առջեւ կենտրոնացած նստած, հանդարտ, բայց դէմքի վրա դրոշմուած մտքերի պեկոծումով, երբեք չյողմուկ, երբեք չտրտնալուցող գրողը, քննադատն ու խմբագիրը իր ժամանակը անմնացորդ նուիրում էր իր բաց դռնից ներս մտնել ցանկացողներին, իրեն հարցում յղողներին: Իսկ իր հետ անկարելի էր արագ խօսել ու հեռանալ: Իր աշխատասիրութեամբ դարձել էր արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրականութեան հանրագիտարան, իր լայնատարած շրջապատով տեղեակ էր հայրենիքում կատարուող դեռ այդ տարիներին թաքցուող իրական դէպքերին եւ միաժամանակ զուսպ իր եզրակացութիւններում, ոչ մէկ ցուցադրութիւն կամ ինքնագովութիւն:

Ես բախտը ունեցայ ներկայ լինելու իր վերջին ձեռնարկներից մէկին, Համագայինի հայագիտական դասընթացին, ուր բացայայտեցի իր մարդկային մէկ այլ յատկութիւնը: Սէրն ու ուշադրութիւնը, գուրգուրանքը աճող սերնդի հանդէպ: Զարմանալի հոգատարութիւն ու զգայնութիւն էր ցուցաբերում նրանցից իւրաքանչիւրի հանդէպ, եւ ես սովորեցի նաեւ մէկ այլ կարեւոր դաս իրենից:

Ինձ համար կազմակերպել էր հանդիպում Հայագիտական իր ուսանողների հետ եւ ուսանողները պատրաստել էին շատ հետաքրքիր հարուստ ծրագիր իմ բանաստեղծութիւնների, գրութիւնների ու ներկայացումների հավաքածուներից: Ես սովոր էի նստել ու լսել իմ մասին, ահաւոր անյարմար էի զգում եւ իր, եւ այդ երիտասարդ գրականութեան նուիրեալների առջեւ, փորձում էի կարճ կապելով վերջացնել հանդիպումը: Բայց մուսալեռցու յամառութեամբ ինձ ստիպեց նստել ու լսել մինչեւ վերջ: Յետոյ, երբ իրեն բողոքեցի, որ անյարմար վիճակի մատնեց ինձ, իր հանդարտ, կամաց ձայնով խորհուրդ տուեց սովորեմ, որ թէ՛ տալու ժամանակ գոյութիւն ունի եւ թէ՛ վերցնելու: Եւ այդ երկուսի հաւասարակշռութիւնն է, որ ստեղծագործողին ուժ է տալիս, ուրեմն պիտի սովորել նաեւ տուածի վերադարձը ստանալուն: Թէեւ ինքն էլ իր խորհրդին երբեք չհետեւեց, գուցէ պատճառը մեր հայ իրականութեան ետ վերադարձնելու առիթի գոյութեան պակասն է, չգիտեմ...

Գնում ենք Այնճար, «Մուսա լեռան 40 օրերը» ներկայացնելու, ուր իր պապենական տունն է, գնում է մեծ խանդավառութեամբ ու անհամբերութեամբ եւ ներկայացումից առաջ մօտենում է ու քաշուելով ինձ խորհուրդ տալիս, որ ներկայացումից հանեմ Բագրատեանի եւ Ժուլիէթի, Իսկուհու տեսարանները: Ես զարմանում եմ իր կող-

Պօղոս Մնապեան եւ Վրէժ-Արմէն Արթինեան «Բագին» խմբագրատան մէջ, Պէյրութ, 2004-ին

մից այդ առաջարկին, բայց ինքը չի ուշացնում իր բացատրութիւնը, որ ժողովուրդը այս ներկայացումը ընդունելու է, որպէս անմիջական, բացարձակ իրական իր ապրած պատմութիւնը, ուր այդ յարաբերութիւնները չեն եղել, եւ թող ժողովուրդը ապրի իր իրական պատմութիւնը: Ես անշուշտ նեղուած եւ շուարած եմ, վերջին վայրկեանին այդ հարցի դէմ կանգնելով, քանի որ բեմի վրայ արագ պիտի այդ փոփոխութիւնը անեմ, բայց երբ վարագոյրը բացուում եւ տեսնում եմ հանդիսասարահում ներկայ ժողովրդի հաւատով ու նուիրումով ինձ ուղղուած հայեացքները, հասկանում եմ իմ մեծ բարեկամիս իմաստուն խորհուրդը:

Այսպիսին էր Մնապեան մարդը, ոչ միայն իր ժողովրդին, իր շրջապատին ուսումնասիրած, հասկացած, բայց նաեւ նրան պաշտպանող, աւելորդ ցաւ ու ճնշում չպարտադրող, իր իւրաքանչիւր քայլում հաւասարակշռուած ու զգոյշ, միշտ խորհրդատու՝ բայց ոչ ստիպող:

Ընտանեկան դռները միշտ բաց այցելուների համար, քէֆ ու հանդիպումներ սիրող, երեսխայի հետ երեսայ, մեծի հետ յարգալից ու զգոյշ: Իր սիրելի տիկնոջ՝ Աղաւնիի հետ ստեղծել էին մի այնպիսի անկիւն, որը ոչ միայն լեցուած էր թոռների անվերջանալի խաղերով, երգ ու պարով, այլ անհատնում գրքերի ու ձեռագրերի աշխարհով:

Պօղոս Մնապեանը նաեւ Լիբանանի նուիրեալ քաղա-

1962, Պէյրուֆ – Չախէն աջ՝ Հայկ Մարգարեան, Մովսէս Տէր Գալուստեան, Վարդգէս Տէր Կարապետեան, Կարօ Սասունի, Եղուարդ Պոյաճեան եւ Պօղոս Սնապեան

քացին էր: Ամեն ինչ իր էութեան մէջ գնահատող մարդը չէր կարող չգնահատել լիբանանեան կառավարութեան եւ ժողովրդի ցուցաբերած վերաբերմունքն ու սրտաբաց հիւրընկալութիւնը կոտորածից փրկուած հայութեան հանդէպ: Եւ այդ նուիրուածութիւնն ու հաւատարմութիւնն էր, որ Պէյրուֆի երկարատեւ պատերազմն իսկ նրան չկտրեց այդ երկրից, ուր մնաց եւ աշխատեց մինչեւ վերջ: Եւ ոչ միայն մնաց, այլ դարձաւ Պէյրուֆի մթնոլորտը լեցնող այն անհրաժեշտ օգոնը, որը հարստացնում էր ամենածանր պայմաններում իսկ տոկացող հայ համայնքի իւրայատուկ գոյատեւման թթուածինը: Համայնք, որը մեր ժողովրդի մեծագոյն զաւակների մի բազում փաղանգ անցրեց, հիւրընկալեց ու դաստիարակեց եւ դեռ շարունակում է մնալ սփիւռքահայութեան ողնայարը, արեւմտահայ լեզուի ու գրականութեան մատակարարն ու հնոցը, կուսակցութեան դարբնոցը, որի հաւատարիմ ու նուիրեալ անդամներից էր նաեւ հայ պահանջատիրութեան պաշտպան Մնայեան դաշնակցականը:

Վստահաբար Քեսապի այս վերջին դէպքերը վերջնականօրէն մաշեցին իր ազգի մտածումներով մաշուած իր սիրտը, քանզի անկարելի է տեսնել իր կեանքի համար փախչող ժողովրդի դիճակը եւ այդ տարիքին չվերյիշել քո հարազատների անցած ճանապարհը եւ չտանջուել դրա համար:

Հիմա, երբ գիտեմ, որ այլեւս չեմ տեսնելու իմ անխոնջ բարեկամիս ու խորհրդատուիս, գիտեմ, որ անասելի դժուար է լինելու այցելել Պէյրուֆ եւ չտեսնել, չլսել իրեն: Հիմա ուզում եմ ոչ թէ իմ հրաժեշտի խօսքը ասել, քանի որ իր պէս բարեկամները երբեք չեն հեռանում մեր էութիւնից, միշտ մնում են մեր էութեան մէջ իրենց յատկացուած անկիւնում, ապրելով մեզ հետ, ուզում եմ պարզապէս իմ սրտի խօսքն ասել, որը թերացել էմ, կամ աւելի ճիշտ յետաձգել եմ անձամբ իրեն ասելու:

Սիրելի բարեկամս, ես միշտ բարեկամութեանը նայել եմ յաւիտենական հայեացքով եւ կարծել եմ միշտ շարունակուելու էր մեր կէս թողած խօսակցութիւնն ու նիւթը: Բայց այսօր դառը իրականութեան առջեւ կեցած ուզում եմ յայտնել, որ ինձ համար միշտ բարձրագոյն հաճոյք են եղել մեր զրոյցները, որքան էլ համաձայնութեամբ կամ անհամաձայնութեամբ են դրանք լեցուած եղել: Միշտ էլ բա-

ժանուել եմ հարստացած ու լիցքաւորուած, որովհետեւ դու դիմացինին գնահատելու կարողութիւն ունէիր:

Բաժանուել եմ սովորած, որ կարելի է սակաւ վայրկեաններն անգամ տրամադրել ուրախացող թոռներին ու հարազատներին:

Որ կարելի է սիրել մի օտար երկիր, գնահատելով նրա ցուցաբերած հոգատարութիւնը, բայց ամբողջ էութեամբ եւ ջիղերով կապուած մնալ հայրենիքին, ապրել հայրենիքով:

Իմ թանկագին Մնայեան, շնորհակալ եմ, որ մեր հանճարեղ Յ. Օշականին նոր կեանք պարգեւեցիր քո հրատարակութիւններին շնորհիւ: Շնորհիւ այդ հրատարակութիւններին, ես էլ մտայ Յ. Օշականի աշխարհի բարդ յորձանուտին մէջ ու ճգնելով էլ աւելի ճանաչեցի ու կապուեցի իմ ժողովրդի անցեալին, նրա կրած ներքին տառապանքին ու հարստացայ դրանով:

Շնորհակալ եմ, որ քո ղեկավարած «Բագինի» էջերում տեղ տուեցիր արուեստում եւ գրականութեան մէջ նոր ոտք դնող հարիւրաւորներին, տեսար, հասկացար, գնահատեցիր նրանց ընդունակութիւնները ու ճանապարհ բացեցիր նրանց համար:

Շնորհակալ եմ, որ միշտ քաջալերել, ձեռք ես մեկնել մեր շնորհալիներին եւ որոնք այսօր ամենուրեք հայ լեզուին, գրականութեան, դպրոցին եւ մամուլին են ծառայում:

Շնորհակալ եմ, որ երբեք չթաքցիր քո կուսակցական դաւանանքը եւ հաստատեցիր, որ կարելի է կուսակցական լինել եւ լինել խմբագիր ու գրող բոլորի համար եւ հարկ եղած դէպքում յայտարարել՝ «Այո, ես այդ շունն եմ...»:

Շնորհակալութիւն քո ստեղծած հիանալի ընտանիքի, քո դաստիարակած զաւակների ու թոռների համար, որոնց հետ պիտի շարունակուի մեր բարեկամութիւնը առանց երբեք քո բացակայութեան:

Քո սիրելի Այնճարի հայի տքնանքով, ծնողներիդ քրտինքով հարստացած հողը, թող հայրենական հոգատարութեամբ պարուրի քո յաւերժական հանգիստը:

Յաւերժ հանգիստ քեզ եւ բազում օրհնութիւն քո թողած անուան, գործին եւ յիշատակին:

Սան Ֆրանսիսկո
14 յունիս 2014

ՈՐՊԷՍ ՊՍԱԿ ՊՕՂՈՍ ՄՆԱՊԵԱՆԻ ՇԻՐԻՄԻՆ

Պօղոս Մնապեանի սիրտը դադրեցաւ բաբախելէ:

Վերջին տարիներուն անոր յոգնատանջ սիրտը յաճախ ահագանգ հնչեցուցած էր:

Սակայն մնացած էր անդրդուկէն, պարտուելի չգիտցող, դիմադրող ... ու այդպէս ալ հեռացաւ:

Քաղաքներ կան, որոնց պարունակը, թաղամասերը, ճանապարհները, սպասուածները եւ պոռթկումները ամբողջական կը դառնան իրենց հետ աճած, մեծցած եւ հասած մարդոց կենսագրութեամբ:

Ու կան գրողներ որոնք իրենց կնիքը կը դնեն այդ քաղաքներուն վրայ:

Պէյրուսը ամենէն աւելի Պօղոս Մնապեանի խառնուածքին, անոր բռնկումներուն, ջղայնութեան, խարաղանումներուն մէջէն առագաստ նետող քաղաք եղաւ:

Իրմով մենք ապրեցանք ամբողջ գրականութեան մը ճակատագիրը: Պէյրուսը Պօղոս Մնապեանով եւ Պօղոս Մնապեանը Պէյրուսով:

Յակոբ Օշականէն ստացուած գրական աւանդները, հաւատամքը, խօսքին վեհութիւնը անոր գրչին տակ մնացին առանցքային:

Կրնայի՞ր համաձայն չըլլալ իր հետ բայց պարտագիր պիտի լսէիր անոր խօսքերը:

Այդպէս տարիներու թաւալքին հետ ան դարձաւ Սփիւռքի անունով խօսող, եւ անոր գրական ճակատին հիմնական ձայնը:

Ոչ թէ դարձաւ այլ նուաճեց այդ իրաւունքը:

Նոյնիսկ իր ընդդիմախօսները որոնք ինչ ինչ առիթներով վէճի, հակակարծիք ըլլալու կամ դէմ արտայայտուելու առիթներով հանդէս եկան, ուշադիր էին անոր իւրաքանչիւր բառին, շեշտին, իւրաքանչիւր տողին եւ իւրաքանչիւր նախադասութեան:

Գրականութիւնը իր նուիրական տունը դարձուցած այս խիզախ մարդը նախ եւ առաջ ըսելիք ունէր: Ըսելիքը տեղ հասցնելու խնդիր ունէր:

Մնապեան եղաւ բախտաւոր խմբագիր: Սիրեց իր շրջապատը եւ ատոր դիմեց քաղեց անմնացորդ սէր եւ ջերմութիւն:

Իր խօսքին, իր ըսելիքին հանդէպ անվերապահ ուշադրութիւն գոյացուց: Այնքան մը, որ վերջին տարի-

ներու իր խմբագրած «Ազգակ գրական» խիզախ «Խմբագրի խօսք»-ին դիմաց «ուղղափառ» մնացած Պէյրուսը ժխտական ոչինչ տեսաւ եւ ընդհակառակը անոր խօսքերը ընդունուեցան որպէս տարիներու փորձ ունեցող մտաւորական աւագի մը խօսքերը:

Սիրեց ու հոգատար ներկայութիւն եղաւ բոլոր անոնց, որոնք իր բառին, իր ըսելիքին, իր խնամատար վերաբերմունքին դիմաց ականջ տուին, ուշադրութիւն ընծայեցին եւ մանաւանդ սորվիլ ուզեցին:

Կեանքի պատերազմներուն մասնակցած, գրականութեան մեծ ու փոքր պայքարներուն մասնակից եղած Պէյրուսի ազդու գրողին հուշիւնը յոգնութիւն ու դադար չունեցաւ: Ասոր վկայութիւնը իր բեղուն կենսագրութեան բոլոր տարեթիւերն են ու հիմնական ապացոյցը այս խօսքին՝ անոր հետ հանդիպման իւրաքանչիւր առիթի նոր գիրքի մը ընծայագրումն էր սիրով եւ ցիրուցան գեղագրութեամբ մակագրելով ու ըսելով. «Հրամմէ՛, ահա նոր մը»:

Մնապեան առանձինն կատարեց հրատարակչական մարմիններուն գործը: Տպեց, խմբագրեց, ներկայացուց, վերատպեց, հանրութեան մատչելի դարձուց:

Յակոբ Օշականը այցի բերաւ մեր տուններ եւ այդ սրբազան անունը ցանց մեր յիշողութեան եւ խղճին մէջ:

Զարմանալիօրէն, երբ կը քալէր Պուրճ Համուտի իր այնքան փայփայած փողոցներուն մէջ, կարծէք Յակոբ Օշականն էր որ կը քալէր իր կողքին: Այդպէս էր կարծէք ու մինչեւ իր կեանքի վերջին րոպէն, վստահ եմ, չնչեց ապրեցաւ, զգաց, սիրեց, «կռուեցաւ», խօսեցաւ, ըսաւ ու եղաւ Յակոբ Օշականով:

Բայց չմնաց անոր շուքին տակ:

Պօղոս Մնապեանի յատկապէս գրադատական էջերը, տպաւորապաշտ գրութիւնները, գրողներու մասին եղած վերլուծական տողերը բնորոշեցին իր էութիւնը:

Որովհետեւ ան գրականութեան տաճար մտած էր իր ուրոյն հետքը թողնելու:

Պօղոս Մնապեանի թողած բացը անկարելի պիտի ըլլայ լրացնել յատկապէս երբ ի մտի ունենանք ամեն օր մտաւորական արժէքներէ պարպուող սփիւռքը:

Մնապեան, որ նորերուն հանդէպ եղաւ պահանջկոտ եւ հիներուն հանդէպ նախանձախնդիր, երկար տարիներ մաքառեցաւ Վազգէն Շուշանեանի, Յակոբ Օշականի եւ այլոց ձեռագիրներուն հրատարակումը դարձնելով առաքելութիւն: Ու գաղտնիք չէ, որ յատկապէս այս երկու անուններուն ի Հայաստան աշխարհ դարձը կը պարտինք իր քրտնաջան եւ յամառ ճիգերուն: Սիրեց Շուշանեանը ու նաեւ ճանչցուց մեծն Յակոբ Օշականը:

Կարեւոր հանգրուանն մըն են Մնապեանի Խորհրդային Հայաստանի տարիներուն գրած ու խմբագրած գործերը, երբ ան Սփիւռքի մէկ կարեւոր հատուածին անունով ստանձնեց «Երկաթեայ վարագոյր»-ի ետին եղող Հայաստանի մտաւորական կեանքին մէջ երեւելի դարձած շատ մը տհաճ բարքերը խարազանողի դերը:

Մնապեան նաեւ քննադատեց 1937-ի դէպքերը եւ այդ տարիներու բռնադատումներուն զոհ գացած դէմքերուն մասին յատուկ աշխատասիրութիւններ հրատարակեց:

Իր գրական այս «Ընթացքը» պատճառ դարձաւ որ ան Հայաստանի մէջ դառնայ անբաղձալի տարր եւ անոր մոռութեւնը երկիր արգելուի: Այդ արգելքը տեւեց մինչեւ 1991 թուական ու անկէ ետք Մնապեան գրեթէ ամեն ամառ գտնուեցաւ Երեւանի մէջ: Անոր համար Հայաստան գալը տեսակ մը փոխախմբութիւն էր:

Տարի մը առաջ, երբ իր մահկանացուն կնքեց բանաստեղծ Աբրահամ Ալիքեանը, Մնապեան անոր թաղման յաջորդող օրերուն խոր գարմանքով եւ ընդվզումով լեցուն յօդուած մը ստորագրեց, բողոքելով թէ գաղութի դեկավարութիւնը ինչու այդքան կ'աճապարէր անոր թաղումը ի կատար ածել առանց բանաստեղծին արժանի յարգանքը ընծայելու, գինք հապճեպօրէն հողին յանձնելով:

Մնապեանի մասին այս տողերը որպէս պսակ թող ընդունուին բոլոր անոնց կողմէ, որոնք տարբեր պատճառներով ներկայ չեղան վերջին հրաժեշտ տալու իրեն: Մէկու մը, որ ապրեցաւ Հայաստանի հողին կարօտով եւ մէկու մը որ իր մինչեւ կեանքի վերջին րոպէն մնաց Յակոբ Օշականի հաւատարիմ աշակերտն ու զինուորը:

ՍԱԳՕ ԱՐԵՎՆ
Երեւան

«ՆԱԽ ՄԱՅՐԵՆԻՆ»

(Նախաձեռնություն Կեդրոնական վարժարանի, Կ. Պոլիս, 2013)

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԻՒՐՔՏԵԱՆ

Գրասեղանիս վրայ, թերթերու եւ հրատարակութիւններու «ընթացիկ» դէպիս մէջ, միաժամանակ, քով քովի կը գտնեմ հայերէն հրատարակութիւն մը՝ Պոլիսէն, ապա՝ «Ազդակ»էն քննելու մը կտրօցնեմ — բոլորն ալ՝ Սփիւռքի տարածքին մայրենի լեզուի գործածման եւ յաւերժացման հիմնախնդիրին նուիրուած:

«Ազդակ»ի կտրօցնեմը քոթածրարիս մասին՝ նեմարանական հին ընկեր-ընկերուհիներու նամակներէն կազմուած՝ աւելի ետք: Իսկ առաջինը՝ «պոլսեցի», գործնականօրէն համեստ, մեծաչափ, ոչ ստուար տետրակի մը արտաքին տեսքով, ունի սակայն կտրուկ եւ կռու «Նախ՝ Մայրենին» խորագիրը, որ յայտարարագիր-մանրէֆեստի մը պէս կը ծածանի տիտղոսաթերթին՝ կողքին վրայ:

Երեւութական այս երկուութեան ստեղծած հարցականը կը վերածուի անվերապահ հետաքրքրութեան մը, երբ կ'անդրադառնանք, որ հրատարակութիւնը մեր գրասեղաններուն կը հասնի իր 130-ամեակի սեմին գտնուող հաստատութենէ մը՝ Կ. Պոլսոյ Կեդրոնական վարժարանէն...

«ՆԱԽ՝ ՄԱՅՐԵՆԻՆ» – ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Առաջին զարմանքը, որ կրնայ՝ ո՛չ անտեղիօրէն՝ պատել սփիւռքահայ ընթերցողը, պիտի բխի այս խորագրի ենթագրած մշակութային պահանջատիրական կեցուածքէն — մանաւանդ եթէ՝ նախորդ երեք-քառորդ դարու «հանրապետական» յորջորդուած թուրքիոյ պայմաններուն վերիվարոյ ծանօթ՝ չէ հետեւած վերջին տարիներու նորագոյն հորովոյթիին: Հորովոյթ՝ որմէ, ճիշդ է, իր կարգին կարծես քիչ տեղեակ կը թուի կամ կը ձեւանայ ըլլալ թուրքիոյ մեր աւանդական համայնքը՝ իր մեծամասնութեան մէջ:

Ընթերցողին զարմանքը պիտի չնուազի տետրակի թերթատումով: Առաջին կէտով՝ հայերէն, միշտ՝ համեստ, հաստատութեան մը «ներքին գործածութեան» յատուկ մեքենադրեալ աշխատանքային փաստաթուղթի երեւոյթով, դպրոցական կեանքէ քանի մը նկարներով լրացուած, — անիկա յայտնօրէն մայրենի լեզուի ուսուցման առկայութեամբ լուրջ, լրջագոյն հարցեր կը շօշափէ՝ դատելով արդէն բաժինները իրարմէ անջատող ենթախորագրերէն: Տակաւի՛ն. երկրորդ կէտը՝ թրքերէն՝ գրեթէ բառացի կը կրկնէ հայերէն բաժինը: Առանց մոռնալու տետրակը բացող ներքին տիտղոսաթերթի ետին (էջ 2), տետրակի բովանդակութեան ցանկի եւ խմբագրական «Աշխատանքային խումբի» ուսուցիչներու անուններուն առընթեր, հայթայթուած տեղեկութիւնները՝ աղբիւրներու մասին. «Գրքոյկին պատրաստութեան հիմնական աղբիւրը եղած է Տիգրանակերտի Քաղաքական եւ ընկերային պրպտումներու ինստիտուտի (DISA) հրատարակած «Նախ Մայրենին» գրքոյկներու շարքը»:

Ընթերցողը «երկրորդ մտածումով» մը պիտի հաստատէ եւ ընդունի, որ Պոլսոյ մէջ հայերէնի՝ իբր մայրենի լեզու պահպանման (եթէ ոչ արդէն՝ վերականգնումի) այս ճիգը բնականօրէն պիտի համընկնէր երկրի գլխաւոր «փոքրամասնութեան» լեզուի՝ քրտերէնի պահպանման ճիգերուն:

Հետ: Չդադրելով զարմանալէ՝ որ Տիգրանակերտի (Տիարպէ-քիր) հետազոտական որոնումներու հիմնարկը վերահասու եւ հաղորդ դարձած ըլլայ արեւմտեան մշակոյթներու եւ մարդկային զիտութիւններու նորագոյն նուաճումներու, ինչպիսին են երկրագլու կրթութեան եւ երկրմշակութայնութեան բարեքներու դրոյթները...:

ԵՐԿԼԵԶԻՈՒԹԻՒՆԸ ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ - ԵՒ ԻՐ ՀՈԳԵՄՏԱՒՈՐ ԲԱՐԻՔՆԵՐԸ

Անպայման նշելի՛ նաեւ հրատարակիչներուն կողմէ վկայաբերուած եւ իբր գրքոյկին առաջնորդող բնաբան սկիզբը տեղադրուած մակագրութիւն-հատուածը՝ Ֆրանսահայ լեզուաբան եւ երկրագլուութեան անուանի մասնագէտ Ժիլպէռ (Յակոբ) Տալկալեանէ, անոր «Բազմալեզու մանկութիւն» ուսումնասիրական հատորէն⁽¹⁾: Հատուած՝ որմէ բնորոշ մասեր թարգմանովի կը կցեմ հոս՝ քովը:

Վերջապէս, Կեդրոնական վարժարանի տնօրէնութեան ստորագրուած ներածական խօսք մը՝ համառօտակի՛ կը դնէ մեկնակէտ-հիմնահարցը, այսինքն փաստը մեր օրերուն մայրենի լեզուն «բնական միջավայրի մէջ» (ընտանիքի, անմիջական շրջապատի) սորվելու գրեթէ անկարելիութեան. ապա նաեւ տիրող անգիտակցութիւնը մայրենի կարեւորութեան՝ երեխայի ու ապագայ չափահասի կազմաւորման համար:

Կարեւոր ընդգծում. — Գրքոյկը, բնականօրէն դատապարտելով բուլթ եւ կարծատես «ինչի՞՞ պիտի ծառայէ հայերէնը» հարցադրումը, միւս կողմէ կը մնայ վերապահ նաեւ հանդէպ «լեզուին տիրապետող ոմանց... [զայն սրբացնելու] դիրքին», այսինքն զայն պահպանելու, կեանքէն կտրելու եւ հիւծումով սպանելու այս երկրորդ ձեւին: Կրկնակ մերժում, հիմնուած՝ «մայրենի լեզուի, երկրագլուութեան եւ բազմալեզուութեան մասնագէտներու աշխատութիւններու վրայ»:

Ներածական խօսքը կը փակուի՝ նոյնքան պահանջատիրական շեշտ կրող մաղթանք-յոյսով մը, թէ՛ «այլեւս աշխարհի վրայ ո՛չ մէկ լեզու, ո՛չ մէկ մշակոյթ [անհետանայ], եւ այս ուղղութեամբ իշխանութիւններ եւս [ցուցաբերեն] պէտք եղած զգուշութիւնը»:

Տեսակէտը, թէ՛ տիրող լեզուով դաստիարակութեան պէտք է տրամադրել առաւելագոյն ժամանակը, եւ որ «փոքրամասնական» լեզուի մը տրամադրուած ժամանակը «կորսուած ժամանակ» է ի վնաս առաջինին, ինչպէս երկար ատեն պնդեր են կրթական բազմաթիւ «աւանդական» տեսութիւններ եւ դեռ կը պնդէ տիրական տգէտ մտայնութիւնը, — սխալ է հիմնովին: Ընդհակառակը. «երեխային երկու լեզուով դաստիարակուիլը պատճառ կը դառնայ, որ մեծամասնութեան լեզուն եւ օտար լեզուները աւելի լաւ սորվի»: Ուրեմն անոր ճիգ տրամադրելը ժամանակի կորուստ չէ — առնուազն...:

Գրքոյկի աշխատասիրողները, կէտ առ կէտ սքեմայական, բայց խօսուն թուումով մը, կը մանրամասնեն երկրագլուութեան եւ երկրագլու կրթութեան առաւելութիւնները, հիմ-

ԻՐ ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՓՈՐՉԱՌՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷՆ՝ ԺԻՆՊԵՐ ՏԱԼԿԱԼԵԱՆԻ ՄԷԿ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

«Ահա ժիժիի լեզուական կենսագրութեան ամենադժբախտ մէկ դրուագը.—

«Ժիժիի ծնողքը կատարելապէս եռալեզու են՝ հայերէն, թրքերէն եւ ֆրանսերէն: Այս լեզուները սորված են ատեն-հին՝ ֆրանսացի կրօնաւորներու դպրոցը, Թուրքիոյ դէպի դուրս բացուած առանձնաշնորհեալ ցուցափեղկ Պոլսոյ մէջ, դարասկիզբին, Յեղասպանութենէն առաջ: Առաւել՝ իր մայրը նաեւ յունարէն կը խօսի, «թաղի յոյն ընկերուհիներէս սորված», կ'ըսէ:

«Այս իրադրութեան մէջ, բնական պիտի ըլլար, որ ժիժին, այն ատեն 9-10 տարեկան, նաեւ հայերէն սորվէր. մանաւանդ որ՝ այդ տարիներուն՝ արդէն տուն փոխած են եւ թրքախօս մեծ հօր ու մեծ մօր հանդէպ իբր յարգանք թրքախօսութեան պարտադրանքը՝ չի դրուիր ա՛լ: Ուրեմն որոշուած է. եւ որովհետեւ հայերէն քանի մը տասնեակ բառ ու արտայայտութիւն միայն գիտէ եւ խօսքի վարժութիւնն ալ չունի (հայախօս բարեկամ ու այցելու շատ քիչ են), ան հայերէն պիտի սորվի առանց դպրոցի:

«Եւ ահա մեծ սխալը, անդարմանելի խառնաշփոթը, միակ քայլը՝ որ կրնայ երեխայի մը ի սկզբանէ տաղտուկ ու մերժում ներշնչել. — Մայրը, մոռցած՝ թէ Պոլսոյ փողոցներուն մէջ յունարէնը ինք ինչպէ՛ս սորված էր, տղուն կը պարտադրէ հայերէն նախնական այբբենարան մը, ուր տառերը կ'աւանդուին բառերէն առաջ, եւ բառերը՝ նախադասութիւններէն առաջ: Իսկ նախադասութիւնները՝ լրի դուրս եւ օտար՝ շրջագրութենէ ու կացութիւններէ:

«Եւ դեռ՝ գերագոյն անհեթեթութիւն՝ այս մեթոտը կը փորձէ գրաւոր լեզու աւանդել առանց բերանացիի, առանց ընկերային փոխգործումներու եւ լեզուի հոգե-շարժումային հիմունքներու նկատուման: Ձեւ, որ լրի խցանող է՝ նոյնիսկ ծանօթ այբուբենով լեզուի պարագային. իսկ տարբեր այբուբենով լեզուի մը համար՝ ուղղակի կը տանի խցանումի եւ մերժումի:

«Այս աղէտը յանգեցաւ վերջնական յուսալուծումի մը: Աւելի փոքր՝ հարկաւոր տարիքին՝ լեզուն բերանացի չէի սորված. առանց ատոր, եւ առանց դպրոցի՝ սորվիլը հիմա շա՛տ ճիգ կը պահանջէր. շա՛տ ուշ էր:

«Արդեօք նաեւ ծո՞յլ էի: Բայց մեծերուն դերը չէ՞՞՞ ճիշդ՝ լեզուի ուսուցման ճաշակը տուող պայմաններ եւ կանոններ ստեղծելը: Եւ ճաշակ ու ճաշակելիք արդէն չե՞ն սկսիր... բերնէն:»

Նականին մէջ՝ ուսումնական հեզասահ ընթացք եւ հոգեմտաւոր լայնագոյն հորիզոն մը:

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒԻ ԷԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆԸ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՐՎԼԵԶՈՒ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒ ՄԷՋ

Երկրլեզուութեան եւ երկմշակութայնութեան ի նպաստ հաստատուած դրոյթները, որոնք կը բանաձեւուին այսպէս, կը ստանան յատուկ կարեւորութիւն, երբ՝ մտածումի երկրորդ փուլի մը մէջ՝ կը շեշտուի հոն, որ հարցը կը վերաբերի՝ յատուկ՝ մեզ մեծապէս շահագրգռող լեզուական «գոյգ»-ի մը — տիրող/տեղական լեզուի ու մայրենի՝ լեզուին: Եւ որ՝ գիտական նորագոյն այս դրոյթները փաստորէն կը վերաբերին փոքրամասնութիւններու մայրենի՝ լեզուներուն, յատկապէս՝ «վտանգուած»ներու, յօգուտ որոնց գրքոյկին ներածական խօսքը կը յայտնէր յաւերժացման իր յոյսն ու մաղթանքը, արդէն սկիզբը նշուած:

Եւ հոս է, որ տգիտօրէն «թերարժէք» նկատուած փոքրամասնական/մայրենի լեզուի կարեւորութիւնը կ'ընդգծուի երկրորդ կարմիր գիծով մը. — Անոր՝ տիրող լեզուին հետ համընթաց պահպանումը, բացի «վնասակար չըլլալու» խոնարհ յատկութենէն, երկրլեզու կրթական համակարգին մէջ, հոգեմտաւոր հորիզոն բացող գործօն մըն է, հիմնական օժանդակն է՝ այլ լեզուներու եւ կրթական նիւթերու առաւել դիւրին ընկալման: Ու մանաւա՛նդ՝ իր բացակայութիւնը, պակասը՝ վնասաբեր է. քանի «կրնայ պատճառ դառնալ, որ աշակերտներ իրենց ինքնութենէն հեռանան եւ ունենան բազմաթիւ ընկերային եւ հոգեկան հարցեր»:

Ուրեմն, անհրաժեշտ է մայրենին ուսուցանել այնպէս՝ ինչպէս տիրող/տեղական լեզուները, այսինքն նոյն լրջու-

թեամբ ու որակով, եւ իբր արդիւնք՝ անոր/անոնց հետ հաւասար մակարդակով — լեզուական նրբութիւններ, գիտական հզորաբանութիւն եւ կիրարկումներ: Այսինքն, նաեւ, իբր կենդանի՝ լեզու, համապատասխան զայն գործածողի կեանքի բոլոր կիրարկումներուն, եւ ոչ իբր չոր գիտելիք, ոչ իբր բրածոյ նիւթ՝ յարուցանելով «պարտք» մը վնասելու անխուսափելի տաղտուկը...: Այսպէս, վկայակոչուած ուրիշ լեզուաբան-հոգեբանի մը՝ Ճիմ Քամինգհի⁽²⁾ բնորոշումով, ենթական պիտի ըլլայ «կրտսա-երկրլեզու», այսինքն ոչ-նպաստաւորեալ լեզուի պարագային՝ պիտի մնայ լեզուական երկու «սեմ»երէն «ստորին սեմ»ին վրայ, եւ կազմաւորող հոգե-մտաւոր անհատականութիւնը պիտի կրէ այդ աններդաշնակութեան հետեւանքները:

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄ ԵՒ ՀԱՅԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ՍՓԻՒՔԻ ՄԷՋ

Հայերէնի ուսուցման դիմագրաւած դժուարութիւններն ու յաճախակի ճախողանքը, քիչ հայախօս եւ ոչ-հայախօս շրջաններու մէջ (քանի խօսքս այդ շրջաններու մասին է... առայժմ), առաւել եւս ցայտուն ձեւով կը կապուի այդ ուսուցման ժամանակավրէպ, կեանքէ կտրուած «մեթոտ»ներուն: Պարագայ, որ հիանալի ցուցահանուած է ժ. Տալկալեանէն մէջբերուած օրինակ-հատուածին մէջ:

Սփիւռքի արեւմտեան շրջաններուն դիմագրաւած այս դժուարութիւնները, դիտուելիք անոնք ամբողջօրեայ հայկական հաստատութիւններու թէ՛ աւելի մասնաւոր շրջանակի մէջ (ընտանեկան հայակրթութիւն, մասնաւոր դասեր, միօրեայ դասընթացքներ), իրենց հանգոյցը, ուրեմն եւ հանգուցալուծումը, ունին այս բանալի սկզբունքին մէջ. — Հայերէնը, քանի չունի իւրացման իր բնական հայախօսական միջա-

վայրը, պիտի դասաւանդուի «քննականաման» մեթոտներով, այսինքն երեխան/պատանին պիտի սորվի հայերէնը՝ զայն ապրելով՝ որոշ ժամերու վրայ՝ խաղով, կենդանի գրոյցով, մարմնի եւ մտքի գործօնութեան առնչուած վարժութիւններով, զգացական մասնակցութեամբ, յատուկ սերտուած մեթոտներով՝ որոնցմով ողորուած է լեզուներու ուսուցման համաշխարհային միջավայրը այսօր, ուղղակի մեր քթին տակ:

Սակայն պէտք է անտեսել հակադիր-լրացուցիչ միւս սկզբունքը: Եթէ անհրաժեշտ է մայրենի լեզուն դարձնել մեթոտի եւ կենդանի ուսուցումի մը առարկան, ուրիշ սխալ մը կ'ըլլայ մայրենի դարձնել լեզուական ՄԻԱԿ յեմակետ (հոս մանաւանդ՝ շատ փոքր երեխաներու պարագային): Պէտք է զգուշանալ «գուտ» հայախօսութեան մը կիրարկումով ձախողեցնել անոնց մուտքը աշխարհ, այսինքն մանկապարտէզ, ու կրելէ՝ հետեւող հակազդեցիկ խզումներու աղէտը: Ծիշդը՝ երեխաները երկկեզու դարձնել է՝ լեզու ելլելու՝ իսկ փուլէն, այսինքն գուրգուրելով պահպանել ապագայ չափահասին մօտ հայերէնի հաղորդ մնալու գլխաւոր միջոցն ու երաշխիքը՝ երկկեզուութեան «ատակութեան» սարքը, որ կը նուաճուի շատ թարմ տարիքին միայն: Այս հիմնաւորումով է որ երկկեզուութեան նուաճում-գործարկումին վրայ աւելցուած է «կանուխ» կամ «կանխադէպ» (précoce) ճշգրտիչ եզրոյթը:

***

Հիմա կու գամ «Ազգակ»ի «Նամականի»ին մէջ լոյս տեսած լոսանճելըսեան կլոր-սեղանի մը շուրջ թղթակցութեան, անկէ ծնած զոյգ յօդուած-նամակներու եւ տրուած վերլուծական պատասխան-նամակին⁽³⁾: Առաջիններուն մէջ, ստորագրողները՝ ներկայիս Արեւմուտք ապրող նախորդ սերունդի ճեմարանական ընկերուհիներ, հաստատումը կ'ընեն դժուարութիւններու եւ որոշ անյաջողութեան, նաեւ մտահոգութիւններու, — բայց փաստօրէն արդէն՝ իրենց իրենց՝ յանգր եւ ճիշդ վերը նշուած այս եզրակացութիւններուն: Անոնց փորձը բաւարար փաստ է, իր կարգին, որ պէտք չկայ վախճալու երեխաներու մտքին ու լեզուին մէջ առաջանալիք որեւէ «խառնուրդ»: Երբ խօսիլ սկսող երեխան հիանալի կրնայ իւրացնել՝ զուգահեռաբար՝ իրարմէ անջատ մէկէ աւելի լեզուներ, զանազաներով զանոնք իրարմէ, անհիմն դարձնելով մտավախութիւնը այդպիսի «հայերէնանգլերէն կամ հայերէնաֆրանսերէն խառնուրդներու»:

Կը բաւէ, որ մեծերս մե'նք յարգենք անջատումի այդ սկզբունքը, մե'նք պահպանենք լեզուներու անջատ-անջատ գործածման կանոն մը, երեխային շուրջ, անուղղակի համակրանք ու յարգանք թելադրելով իրեն՝ մայրենիի հանդէպ ե՛ւ «լեզու-երեւոյթին» հանդէպ առհասարակ: Միանգամայն իրեն ցոյց տալով մեր (իր շուրջի չափահասներու) ատակութիւնը լեզու-մշակութային երկու ոլորտներուն ալ հանդէպ: Այսպէս է միայն, որ երեխան, աւելի ու՛ էրեք-չորս տարեկան, դէպի արտաշխարհ իր բացուածքը պիտի իրականացնէ բնական ու հեզասահ ընթացքով, խնայելով իր ծնողներուն եւ ընտանեկան շրջապատին յետագայ տաժանքներ, երբեմն անեղանելի ու անդարմանելի կացութիւններ: Արեւմուտքի մէջ, մեր շուրջ, թէեւ սակաւաթիւ՝ չեն պակաս այսպիսի կատարեալ-երկկեզու ընտանեկան միջավայրեր: Պարագաներու սակաւաթիւ, կամ նոյնիսկ հազուադէպ ըլլալով՝ կարելիութեան փաստը չի դադրել փաստ ըլլալէ...:

Պիտի ըսուի՞, թէ՛ այսպէս շատ բան ակնկալած ու պա-

հանջած կ'ըլլանք կեանք մտնող մանուկի մը ընտանեկան շրջանակէն, եւ որ իրատես չէ ատիկա: Դիտողութիւնը տեղին կ'ըլլար, եթէ շատ բան պահանջել է... «բնականութիւն» պահանջելը. բնականութիւն՝ զինուած տարրական արթնութեամբ մը միայն...: Կամ պիտի պնդուի՞, տակաւին, որ այսպիսի անկնկալութիւն «անգործնական» է կեանքի ներկայ պայմաններուն մէջ, մանաւանդ արեւմտեան Սփիւռքի պայմաններուն՝ ուր տնտեսական կարիքը յաճախ գործի սասարկէզ կը նետէ ծնողները՝ հայր ե՛ւ մայր...:

«ՀԱՅԵՐԷՆ ՍՈՐՎԻԼ» ՏԱԺԱՆԵԼԻ ՈՒ ՏՆՈՒՐ ՊԱՐՏՔ, ԱՆՏԵՍԻԼՔ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆ...

Պատասխան, ու նախ՝ հիմնականը. — Ձեմ մոռնար, որ այդպիսի բնականութենէ այնքա՛ն հեռու ենք ու հեռու կը մնանք... միայն ու միայն՝ երբ հարցը կը վերաբերի հայկական արժէքներու — լեզուի եւ մշակոյթի: Այնքա՛ն մոռցած ենք հայերէնին՝ «քննականն լեզուի», առօրեայի, ուրախութեան, կայտառ մտա-մարմնախաղերու, ամբողջական հաղորդակցութեան գործիքի հանգամանքը, որ հայախօսութեան ճիգն ու պայքարը ի վերջոյ «կը յաջողինք» հակադրել երեխաներուն հետ հաճելի առօրեայ մը բաժնելու արարքին, զիրենք «վայելելու» բնական կարիքին ու իրաւունքին...: Այնքա՛ն «բնական» է եղած մեզի համար՝ այս արժէքները՝ հայերէն սորվելը, հայերէն խօսելը, տեղադրել ազգային-բարոյական պարտաւորութեան նշանին տակ, առնել՝ տաժանելի եւ տխուր պարտքի մը պէս, — որ ոչ իսկ կ'անդրադառնանք այլեւս՝ բո՛ւն բնականութեան ճաշակի այս կորուստին...:

Ապա՝ ասոր ուղղակի առնչուող՝ կազմակերպական տեսիլքի չգոյութեան փաստը: Սփիւռքի համայնքներու կազմակերպումը, շուրջուն, օրը օրին կարկտան միջոցառումներով ընթացող, այսպէս՝ կրնար ծնիլ միայն իրեն նման անտեսիլք «մանկավարժութիւն» մը:

Արեւմտեան Սփիւռքի մէջ դպրոցական ցանցի աղքատութիւնը եւ ահարկու յապաղումը ընդգծուել է յաճախ, եթէ չէ մտածուած իսկ ըստ խորքի: Բայց հոս ես շատ աւելի համեստ օրինակ մը կ'ուզեմ տալ, թելադրուած՝ նախադպրոցական տարիքի երեխաները լեզու-մշակութային պատշաճ պայմաններու մէջ աճեցնելու մասին վերը ըսուածներէն: Այդ ինչպէ՞ս կ'ըլլայ, որ երեւիցէ չենք մտածած, ա՛յ աշխատող մայրերու լեզուներ հաշուող մեր համայնքներուն մէջ (նախ՝ արեւմտեաններուն, բայց այսօր՝ նաեւ արեւելեաններուն...) տեղադրել մանկավարժութիւնը իսկ ցանցեր...: Որոնք, շատ աւելի դիւրին ստեղծելի եւ կազմակերպելի՝ քան բուն վարժարանները, եւ աւելի դիւրին — բայց ոչ պատահականօրէն — կազմաւորելի անձնակազմերով, առաջնորդէին մեր մանուկներուն կենսամուտքի ամենէն ընկալուէ 3-4 տարիները լեզու-հոգեբանական եւ մանկավարժական ուղիղ ճամբաներէն⁽⁴⁾: Բայց նման կառոյցի մը իրագործման համար, ինչպէս անոնց հետեւող վարժարաններու պարագային, պէտք էր տեսիլք ունենալ, հոգե-մանկավարժական տեսութիւն եւ գիտակցութիւն հիմնաւոր հետազոտողներ ունենալ — բան մը՝ որ... ունեցե՞ր ենք երեւիցէ...:

ԻՍԿ ՄԵՐ «ՀԱՅԱԽՕՍ» ՀԱՄԱՅՆՔՆԵՐԸ...

«Ոչ-հայախօսական» պայմաններ դիմադրաւոր արեւմտեան Սփիւռքին (ու անոր կցելի՞ հարաւ-արեւելեան Եւրոպային ու — տեսանք — հայկական Պոլիսին) վերաբերող՝ Կեդրոնականի գրքոյկէն բխած այս խորհրդածութիւնը

հոս կրնայ փակուել...: Բացի եթէ՛ յանկարծակի անզբաղարձով մը՝ հարց տանք. — «Հապա մե՞նք... Հապա մեր արեւելեան «հայախօս» Սփիւռքը...»: Ո՛ւր է մե՛ր հայախօսութիւնը, ո՞ւր է մե՛ր իրագործած հայ մշակոյթի յաւերժացման գործը, ի՞նչ կարելի է ըսել անոնց մասին՝ հոգե-մանկավարժական գիտութիւններու ներկայ արժեքափերով. ի՞նչ ենթադրութիւն կրնանք ընել անոր յառաջիկայ հարիւրամեակի հաւանական հեռանկարներուն առջեւ...

Ճեմարանականներու նամակներուն մէջ ոգեկոչուած միջին-արեւելեան միջավայրը (Ճեմարան, թէ՛ ուրիշ հայաշուռնչ, աւանդական հաստատութիւններ), ուզենք կամ ոչ, չէ՛ր Սփիւռք, այլ ջերմանոցային ապակեայ գանգ, արուեստական հայրենիք մը, ինչպէս էին որոշ չափով այդ համայնքները իրենք, ասկէ յիսնամեակ մը առաջ (նամակագիրները արդէն լաւ գիտեն, որ այդ համայնքներն իսկ այսօր մեծ մասամբ դադարած են այդպիսին ըլլալէ...): Յամենայն դէպս, հայերէնի կարգավիճակը, երէ՛կ ալ՝ ինչպէս այսօր, միշտ տեղի տուած է հարցականներու...: Դպրոցը կը սորվեցնէ հայերէն. բայց անիկա ինչի՞ կը ծառայէր դպրոցէն դուրս⁽⁵⁾: Առօրեայ մը տնտեսելու, տարրական հաղորդակցութիւն մը վարելու համայնքի անդամներուն հետ: Ուրի՞շ...: Անոր դերը շուտով կը նուազէր, կը տժգունէր՝ մեր ընթերցումներուն, մտաւոր մակարդակի հաղորդակցութիւններուն մէջ, ուր՝ լաւագոյն պարագային՝ սանկ-նանկ իբր շրջանակ կ'ընկերանար օտար եզրաբառերով զարդարուած մեր խօսակցութիւններուն: Անցեալը գեղեցկացնելը յայտնի փորձութիւն է, բայց լաւ է զգաստ ըլլալ...:

Այսօր նոյն համայնքներուն մէջ դիտուածը՝ ասոր քիչ մը շեշտուած պատկերը չէ՞ միայն — հայերէնը՝ ընդհանուր մտայնութենէն դպրոցի՛ն ալ պարտադրուող՝ «աղիտ ազգականի» դերին մէջ. դպրոցէն դուրս՝ գրեթէ ոչ մէկ շահագրգռութիւն հայերէն ընթերցումներու եւ հայ գրակաճութեան (յայտնօրէն, լուր չունինք, որ աշխարհը կը շարունակէ առատօրէն գիր-գրականութիւն արտադրել, հրատարակել ու կարգալ...): Ու պարզ է, որ մայրենի լեզուն, երբ իրեն չենք շնորհեր ամբողջական, բազմախառ կիրարկում (ներառեալ ակադեմիական արտայայտութեան մակարդակը), երբ նոր սերունդը դպրոցէն ու դասագիրքէն դուրս չի՛ կարողար, — այդ լեզուն դատապարտուած է հիւժու՛մի, նոյնիսկ երեւութական հայախօսութեան մը միջավայրին մէջ:

Լիբանահայ հայակրթական համակարգի թերինները, անոնց շուրջ առգոյ մտահոգութիւնները, փոխնիփոխ խոստովանուած կամ ծածկուած-անգիտացուած, ուսուցման միջոցներու այս նոյն անբարարարութեան, ոչ-պատշաճացումէն կը բխին՝ ինչ որ Արեւմուտքի մէջ: Հակառակ երեւութակա՛ն տարբերութիւններու: Միջին Արեւելքն ալ, համաշխարհայնացումի ալիքին վրայ, «կը սփիւռքանայ» աստիճանաբար: Եղածը իրողութեան հաստատում մըն է, ոչ ժխտական երեւոյթի մը առջեւ ամոսսանքի հառաչա՛նք...:

Եւ «սփիւռքացման» այս իրողութեան կամ հողովոյթին համապատասխան՝ գոյութիւն ունի՛ն միջոցներ, գէնքեր: Որ պարզապէս պէտք է գտնել եւ գործածել գիտնալ: Պարզապէ՛ս: Կեդրոնականի «Նախ՝ Մայրենի»՝ այդ հողովոյթը դիմազբաւելու քայլ մըն է — անկախ՝ տուեալ թրքահայ միջավայրի մասնայատուկ պայմաններէն: Այս խորագիրը ուրեմն պիտի չընկալենք՝ մայրենի լեզուն նախ եւ առաջ ու առանձինը ուսուցանելու թիրիմացական առումով: Ո՛չ:

Այլ՝ որ անհրաժեշտ է, մեկնակէտէն, մայրենին ուսուցանել այնպէս՝ ինչպէս տիրող/տեղական լեզուն(երը), այսինքն, անգամ մը եւս, նոյն կենդանութեամբ, նոյն մեթոտաբանական լրջութեամբ ու որակով:

Ասիկա՛ անպայմա՛ն «օտարախօս» համայնքներու երկլեզու համակարգերուն մէջ: Ու աւելցնենք՝ նոյնքա՛ն «անպայման» Արեւելքի դեռ հայախօս համայնքներուն մէջ:

***

Ահա՛ ի՛նչ խորհրդածութիւններու դուռ կը բանայ Պոլսոյ մեր Կեդրոնական վարժարանի գրքոյկը: Յուսալի՛ մէկ կողմէ, մանաւանդ երբ կու գայ համայնքէ մը որ, տասնամեակներով քաղաքական դժնդակ պայմաններ դիմազբաւած եւ մշակութապէս փաստօրէն «սփիւռքացած», այսօր՝ իր մանկավարժական առաջապահ մէկ թեւով կը յայտարարէ պայքարի իր տրամադրութիւնը յօգուտ ազգային մշակոյթի եւ մայրենի լեզուի պահպանման, վերականգնման, տեղական թէ՛ համաշխարհային հարթիչ ճնշումներու դէմ: Միւս կողմէ, երեւոյթը տրուած առիթ մըն է, թո՛ղ ըլլայ մասամբ ջլատիչ առիթ, անզբաղառնալու, թէ՛ որքա՛ն ետ եմք մնացած մայրենի լեզուի եւ մշակոյթի մեր պայքարին մէջ, ապաւինած «տկարի գէնքին»՝ բարոյական պարտքի եւ սոսկական պահպանումի կործանարար քարոզին — ասիկա՛ իր լայն ընդհանրութեան մէջ առած՝ թէ՛ հայախօսութենէ՛ դադարած, եւ թէ՛ զգայազրկիչ հայախօսութիւն մը պահած եւ հայախօս նկատուող մեր համայնքներուն մէջ:

Սփիւռքի երկրորդ-երրորդ սերունդներս՝ այսօրուան ծնողներու եւ մեծ-ծնողներու սերունդները, աճեցուեր ենք հայերէնը նիտի պարտք ներկայացնող, իբր աղիտ ազգական հիւրընկալող տաղտկայարոյց այդ միջնորդին մէջ, պարիսպով մը անջատուած առօրեայէն, անոր բնականութենէն, անոր ամբողջականութենէն...

Բայց «Հայապահպանում» կոչուած վախկոտ քարոզին, մեր մէջ տիրող աշխարհայեացք-գաղափարախօսութեան «նուէր» այս խցանումը, որ այսօր կ'անզբաղառնայ չորրորդ եւ հետեւող սերունդին/սերունդներուն վրայ, — անշրջանցելի է: Լեզու-հոգեբանութեան եւ մանկավարժութեան նորոգուած հայեացքները թո՛ղ օգնեն մեզի՛ գայն յաղթահարելու:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

- 1) Gilbert Dalgalian, «Enfances Plurilingues, Témoignage pour une Éducation Bilingue et Plurilingue», L'Harmattan, Փարիզ, 2000:
  - 2) Jim Cummins, Թրոնթոնի համալսարան, "Bilingual Children's Mother Tongue: Why Is It Important for Education?"
  - 3) Տեսնել Սուէ Սարգիսեան-Ճինգալեանի պատասխան-խորհրդածութիւնները Սելլա Թննուկեանի եւ Հուրիկ Թուխանեան-Ճէլքըպի համակերպում, ինչպէս եւ այս երկուքի համակերպում: Բոլորի արծարծումներն ալ ըստ Էնթան կը համընկնին երկխոսութեան երկլեզու մեկնարկի կարեւորութեան մասին հոս արձանագրած դրոյթներու: Չեմ մոռնար նաեւ, որ վերջինները կ'արձագանգէին Պօղոս Թահմեյիքեանի թղթակցութեան՝ Լու Անճէրու տեղի ունեցած կրթական մը մասին ու առիթի («Ազգակ», յաջորդաբար՝ 12 փետրուար, 31 յունուար եւ 5 յունուար 2013):
- Հայերէնի հնչարանական հարստութեան եւ աուստրալո-գերմանական մասին հիմնաւորումները, որոնցմով Ս. Ա.-Ճ.ի պատասխանը բաւական ծանրաբեռն է, անշուշտ յարկ եմ ու տեղին: Նոյնպէս՝ տիրող շարք մը լեզուներու հետ հայերէնի շարունակ-

«ՇՇՈՒԿՆԵՐԻ ՄԱՏԵԱՆ»^(*)

Ջարդերու նուիրուած գրական-նութեան քանակը մե՞ծ է արդեօք, եւ ընդհանրապէս «Ջարդի գրականութիւն» կա՞յ:

Գիտեմ, որ գրութիւնները կարելի է խմբել ըստ թեմայի. ատիկա արհեստավարժութենէ հեռու բան մը պիտի ըլլար, թէեւ կան հաւաքածոներ կամ ծաղկաքաղեր, ուր գրութիւնները ըստ թեմայի խմբուած են, ինչպէս սիրոյ կամ մայրութեան նուիրուած հաւաքածոները:

Հանդիպած եմ գիրքերու, նուիրուած մանաւանդ քսաներորդ դարուն իրագործուած Ջարդերուն, սկսելով մեր Ջարդէն, մինչեւ Ուկանտայի Ջարդը:

Ջարդի գրականութիւնը կը նշանակէ ուղղակի Ջարդի մը նուիրուած գրականութիւն, այսինքն Ջարդը իր ընթացքին մէջ նկարագրող գրականութիւն, ինչպէս «Հայ Գողգոթայ»-ն, որովհետեւ անոր հետեւանքներուն նուիրուած գրականութիւն մը այլ պիտակ պիտի ստանար, ինչպէս մեր «անապատի» կամ «որբութեան» սերունդի գրագէտներուն երկերը՝ «Մանկութիւն չունեցող մարդիկ», «Հացի եւ լոյսի համար», «Հացի եւ սիրոյ համար», «Սիրոյ եւ արկածի տղաքը» եւ այլն:

Ջարդ մը իր ընթացքին մէջ նկարագրող երկերուն թիւը ստուար է, որովհետեւ նման փորձառութիւն մը արուեստի վերածելը գեհնին մէջէն կրկին անցնիլ պիտի նշանակէր, տառապանք մը, որուն ո՛չ արդիւնքը, ո՛չ ալ որակը կարելի է տեսականօրէն ապահովել:

Յստակ է եւ բոլորին ծանօթ՝ Յա-

կոբ Օշականին Հալէպ գալու շարժառիթը, որուն նպատակը քաղկէն էր գաղթի ճամբաներէն մինչեւ Տէր Զօր եւ Մարկատէ, նկարագրելու եւ ամբողջացնելու համար «Մնացորդաց» Վերջին, երրորդ հատորը, որ «Դժոխք» պիտի կոչուէր: Այս ծրագիրը սակայն իրագործուած չունեցաւ, որովհետեւ Յ. Օշական չգիտացաւ այդ դժբեմութիւնը վերապրելու, կրկին ապրելու աննկարագրելի տառապանքին: Եւ տառապանքը իրապէս մնաց աննկարագրելի:

Ատենին գրած էի Միշէլ Մարքոմ-Ահարոնեանի «եւ երկինքէն երեք խնձոր ինկաւ ...»⁽¹⁾ գեղարուեստական գործին մասին, որ մեծ յաջողութեամբ կը նկարագրէր սարսափ մը, զոր վերլիչելն իսկ կրնայ ծանր հետեւանքներ ունենալ գայն ապրողին կամ առաջին ձեռքէ լսողին համար: Բայց Մարքոմ-Ահարոնեան, որ մօր կողմէ միայն հայ է, ունեցած է պերճանքը այդ կէս «ոչ-հայ»ութեան՝ կարենալ «գուրսէն» գրելու համար Ջարդը: Նոյնանման վիճակի արդիւնք է Էտկար Հիլզընրաթի «Վերջին մտքի հէքեաթը» վէպը, որուն հրեայ-լեհ հեղինակը նկարագրած է հայկական Ջարդերը, եւ այդ ձեւով տուած իր պարագը ի՛ր ազգի տառապանքին՝ Հոլոքոսթին:

Նոյն ծիրին մէջ կ'իյնայ Վարուժան Ոսկանեանի «Շշուկների Մատեան» վէպը, գրուած ուղեւորներէնով, հրատարակուած Ռուսմանիոյ մէջ, քանի մը մրցանակներու արժանացած եւ թարգմանուած բազմաթիւ լեզուներու: Այս գիրքին հայերէն թարգմանու-

թիւնը կատարուած է Սարգիս Սելեանի կողմէ, հեղինակին միջամտութեամբ, եւ հրատարակուած Երեւան՝ 2012-ին, Հայաստանի Գրողներու միութեան կողմէ, Պուքրէշի (Բուխարեստ) Արարատ հրատարակչութեան համագործակցութեամբ:

Թէեւ հեղինակին՝ Վարուժան Ոսկանեանի կեանքի սկզբնական շրջանը կարելի է գտնել այս գիրքին մէջ, կը ներկայացնենք զինք մեր ընթերցողին, ամբողջական պատկեր մը տալու համար Սփիւռքի օտարագիրը լաւագոյն գրիչներէն մէկուն մասին, որ դժբախտաբար անձանօթ կը մնայ մեզի:

Մնած է Ռուսմանիոյ Կրայովա քաղաքը, 1958-ին: Մանկութիւնն ու պատանութիւնը անցած են Ֆոկլան քաղաքին մէջ, ուր աւարտած է երկրորդական ուսումը: Վկայուած է Պուքրէշի համալսարանի Տնտեսական գիտութիւններու եւ մաթեմատիկի բաժիններէն:

Ռուսմանիոյ գրողներու միութեան առաջին փոխ-նախագահն է: 2006-2008 թուականներուն եղած է Ռուսմանիոյ ելեւմտական նախարարը:

Ունի բանաստեղծութիւններու երեք հատորներ՝ «Կապոյտ շամանը», «Թագուհիին սպիտակ աչքը» եւ «Հազար թեւերով Յիսուսը». ունի նաեւ պատմուածքներու հաւաքածոյ մը՝ «Կոմանտորի արձանը», որուն համար արժանացած է իր երկրի Գրողներու միութեան մրցանակին:

Վարուժան Ոսկանեան կը պատմէ իր մեծ-հօր յուշերը, ի՛ր լսածներէն, տեսածներէն եւ տպաւորութիւններէն ելլելով:

Հետեւաբար գիրքը կը կենայ

^{*} Վարուժան Ոսկանեան, *Շշուկների մատեան*, ՀԳՄ հրատարակչություն, Երևան 2012

սական անանութիւններու կարելի բարիքին ճշունք: Ասոնք առաւելութիւններ են: Բայց հաւանօրէն երկելեզութեան թղթածրարը այդ բոլորին կարիքն ալ չունի՝ իր բեղմնատրոյթիւնը գործարկելու – եւ փաստելու – համար: Կանուխ երկելեզութիւնը կրնայ յարթափարել նոյնիսկ անպատեհութիւնները այլանչիւն կամ տարբեր շարահիւստող լեզուներու, ինչպէս մեր անմիջական շրջապատէն՝ յունարէնը, սպաներէնը, արաբերէնը...:

4) Օտարախօս միջափայլի մէջ հայերէնի ուսուցման մասին, կարելի է շահեկանութեամբ կարդալ Ժիրայր Չոլաքեանի վերլուծական յօդուածը՝ «Հայերէնը՝ Միալեզուութեան բերդերուն դիմաց», «Յատաչ - Միտք եւ Արուեստ», 5 հոկտ. 2008, Փարիզ:

Նոյն Ժ. Չոլաքեանն է որ, «Յատաչ» օրաթերթի մէջ, նոյն տարիներուն, արծարծած է մանկամտորներու կարեւորութեան ու կարելիութեան հարցը, միշտ հիմնուած՝ Ֆրանսայի մէջ տաւանմեակներու իր մանկավարժական բեղմնատր փորձին վրայ:

5) Այս մտահոգութիւններուն հետ լրիւ համընկնող նաեւ Սոնիա Քիլիճեան-Անեմեանի «Ինչ ո՞ւ հայերէն խօսիլ» յօդուածը, որ կը շեշտէ լեզ-

ուի՛ նաեւ դարձեալ դուրս, կեանքի մէջ ամբողջական օգտագործման անհրաժեշտութիւնը: Ապա եւ ասոր լծակից՝ մերժումը հայերէնը եւ անոր սանդուղ-նորսումը իբր ազգային-բարոյական պարտք ընկալելու տխուր ոճին, շեշտումը անոր վնասաբերութեան («Հորիզոն շարքաթերթ», 24 մարտ 2014):

Սոնիա Ք.-Ա., վերլուծական մատնանշումներու զուգահեռ, կը վկայաբերէ իր կարգին Միաց. Նահանգներէն լեզուաբան մը՝ Josua Fishman (որ – ի դէպ – թերեւս գիտական իր շահագրգռութիւններուն կը միացնէ նաեւ Էթնիք/փոքրամասնական պատկանելութեան դրոշմ մը, զոնէ իր անունէն դատելով...): Բոլոր պարագաներուն, արեւմտեան հոգե-մանկավարժական միտքը, իր ստաւապահ թելերով, յայտնօրէն սկսած է «մեղայի գայ», հերքել տիրող «միալեզուական» դրոյթներ, տեսականօրէն հակադրուելով համաշխարհայնացումի համահարթիչ-մամլիչ անհարկու սարքերուն: Ֆրանսայէն, Գանատայէն ու Միաց. Նահանգներէն մէջբերուած անունները դեռ մէկական ներկայացուցիչ են միայն՝ մայրենի լեզուները եւ անոնց պարիակամ, անոնցմով իմաստաւորող-կենսատրոյող մշակոյթներն ու մշակութային այլազանութիւնը ստանձնելու, պաշտպանելու հակող այս հոսանքէն:

վաւերական գործի մը եւ վէպի մը միջեւ տեղ մը, տարածք մը, զոր հեղինակը յաճախ կը փորձէ նկարագրել, ճշգրիտ, անուանել այս գիրքին գրեթէ հինգ հարիւր էջերուն վրայ:

«Շշուկները մատենան ոչ թէ պատմութեան դասագիրք է, այլ խղճի վիճակները գիրք»:

«Այն (ՇՄ գիրքը) աւելի շուտ սաղմոսների ժողովածու է, որովհետեւ ընդհանրապէս պարտուողների մասին է խօսում»:

«Ուրեմն անսպասելի բաների մասին խօսելը նման է Շշուկների մատենանը գրելուն: Ծարագրել այն ամենը, ինչից ցանկանում էին խուսափել, նշանակում է Շշուկների մատենանը հակառակ կողմից գրել»:

«Բայց թերեւս, իր խորին խորքում Շշուկների մատենան սկսւում է մի այլ գրքով — քանզի այնպէս, ինչպէս մարդիկ են ծնւում մարդկանցից, գրքերն էլ գրքերից են ծնւում ու յետոյ առանձին մեծանում — հազար տարի առաջ Գրիգոր Նարեկացու գրած մի գրքով, որը կոչւում է Մատենան ողբերգութեան: ... յաճախ ողբը համարւում էր ժամանակների միակ դարմանը ...: Այն, որ գիրքն անուանուել է Մատենան ողբերգութեան, իսկ սա՝ Շշուկների մատենան, չի նշանակում, որ ողբից դէպի շուկ ճամբան ապաքինման ուղի է եղել: Այդ ողբից մինչեւ այս շշուկները մի տառապանք ուրիշով չի փոխարինւում, այլ տարբերութիւնը միայն ողբի ու լռելիայն ողբի մէջ է»:

«Շշուկների մատենան ինչ որ չափով արտասովոր է, որովհետեւ, ի տարբերութիւն այլ պատմութիւնների, այստեղ մահն ընդամէնը մի մանրամասնութիւն է, իսկ մահից, ուրեմն նաեւ կեանքից աւելի կարեւոր՝ յիշողութիւնն է»:

Հեղինակը կ'անդադրաբանայ նաեւ՝ խորագրին ու կ'ըսէ. «Մանկութեան տարիներին շշուկները ինչ-որ աշխարհում ապրեցի: Նրանք արտաբերուում էին զգուշօրէն: Միայն աւելի ուշ իմացայ, որ շշուկը նաեւ այլ իմաստներ ունի, ինչպէս օրինակ քնքուշութիւնը կամ աղօթքը»:

«— Ի՞նչ կ'ըսես շշուկով:

— Կը կարդամ,— պատասխանում էր Կարապետ մեծ-հայրս:

— Ինտո՞ր կը կարդաս: Ո՞ւր է գիրքը:

— Այլ պէտք չունիմ, գոց գիտեմ:

— Լաւ, բայց ի՞նչ անուանում են ինչ գիրքը, ո՞վ գրած է:

— Կարելի է դուն, օր մը:

Ինչ որ ահա այժմ անում եմ: Եւ

այդպէս էլ անուանում եմ՝ Շշուկների մատենան»:

Կարապետ մեծ-հայրը գլխաւոր հերոսն է այստեղ, բայց մանաւանդ գլխաւոր շարժառիթն է եւ մղիչը այս գիրքին, որ ձեւով մը տապանաբար է անոր ընտանիքին եւ բազմահազար անշիւրիմ մնացած մեռելներուն, որոնց յուշը կը հետապնդէ վերապրողները:

Հեղինակը ոչ միայն կը պատմէ, այլ կը փորձէ հասկնալ շշուկներուն ծագումը, պատճառը, տառապանքի մը լուռած ձայնը կը փորձէ լսել, կամ այդ լուռութեան ձայն տալ:

«Շշուկների մատենան մի պատմութիւն է, որը ոչ ոք լիովին չի պատմում, կարծես ամեն մէկը վախենում էր ամբողջովին հասկանալ այդպիսով փորձելով փրկել իր իմաստազուրկ կեանքը»:

Հեղինակը կամ պատմիչը այս շշուկներուն սովորական հեղինակի մը նման դուրս չէ իր պատմմէն, խստօրէն առնչուած է պատմութեան, որովհետեւ շշուկները հասկնալու ի՛ր ճիգին մէջ է թէ մեծ-հօր եւ թէ իր փրկութիւնը, որպէս մարդ, հայ մարդ, ու մանաւանդ որպէս յիշատակ ամբողջ ազգի մը մոռցուած զաւակներուն:

«Որքան աւելի քիչ էին ուրիշները նրանց յիշում, այնքան աւելի լաւ էր»:

Ի վերջոյ այսօր եւս, գրեթէ դար մը ետք, հայերը կը շարունակեն չհասկնալ Զարգին էութիւնը, անոր անչափելի տարողութիւնը, մանաւանդ մարդկային դիտանկիւնէն. իսկ ասիկա «կարգիլ մեզի որ ապրինք», ինչպէս պիտի ըսէր Վահէ Օշական Զարգերէն կէս դար ետք: Շշուկները հասկնալու ճիգը ոչ միայն մատենան է, այլ անցեալին հետ ապրելու միջոց:

Գիրքը բաժնուած է տասներկու գլուխներու, որոնցմէ ութերորդ գլուխը նուիրուած է Զարգի նկարագրութեան եւ ունի եօթ օղակներ, որոնք «Եռասուֆի պատմութիւնը» կը կազմեն:

Եռասուֆը Սահակ Շէյթանեանին — Կարապետ մեծ-հօր մտերիմ բարեկամներէն մէկը — գինք գնած արաբին կողմէ տրուած անունն է, որ ժամանակին հետ կը դառնայ անոր alter ego-ն եւ անսպասելի պահերու մէջ յայտնուելով, երբեմն կը տառապեցնէ գինք, երբեմն կը դառնայ յուշարարը Սահակի յաղթանակին՝ մահուան եւ տառապանքին վրայ:

Ամբողջ այս գիրքը յաղթանակի պատմութիւն մըն է, հակառակ անոր, որ ինչ որ պատմուած է այնտեղ կը խօսի Զարգին եւ անկէ բխած ու շարունակուող այլ տեսակի տառապանքներու մասին: Բայց երբ մարդիկ հակառակ ամէն բանի կը շարունակեն ապրիլ,

կը ձգտին բարելաւել իրենց կեանքերը, կ'ընտելանան մահուան հետ, միայն կրնան յաղթած ըլլալ անոր:

«... մահը երկար ժամանակ գաղթականների հետ ապրելով, սկսել էր նրանց սիրել»:

«... մահանալու մտքի հետ հաշտեցումն էլ իրենց սարսափելի ուժն էր»:

«Մահը, թափառելով ճամբարում, դարձել էր նրանցից մէկն ու Դէյր էյգ-Ջորի օղակների գոհերից մէկը եղաւ»:

Այս գլուխին մէջ — որ ուղղակի շարդերուն նկարագրութիւնն է — կան եօթը օղակներ: Այս «օղակ» բառը մինակը արդէն անմիջապէս կ'առնչուի Տանթէ Ալլեկիերիի «Աստուածային կատակերգութիւն» գործի Դժոխքին, որ ինչ որ օղակներ ունի: Առնչութիւնը յստակօրէն կը նկարագրէ հայերուն ապրած եօթը օղակներով դժոխքը, որ գրեթէ չի տարբերի Տանթէի Դժոխքէն իր ահաւորութեամբ:

Գիրքը խճանկար մըն է տարբեր մարդոց կեանքերու, որոնք իրարու կը գօղուին հեղինակին նախ յիշողութիւններով, ապա՝ գրիչով: Հետեւաբար գիրքին կառոյցը վէպի մը ընկալեալ կաղապարներուն մէջ կարելի չէ գիտել: Եւ ինչպէս իւրաքանչիւր տաղանդաւոր հեղինակ, Վարուժան Ոսկանեան եւս իր վէպին կառոյցն ու հոն մտնելու բանալիները իր հետ կը բերէ:

Գիրքը նաեւ ուրուագիծ մըն է Սփիւռքի գաղութներէն մէկուն ծնունդին, երբ գաղթականները կամաց-կամաց քաղաքացի կը դառնան եւ կարծես բնագոյնով հունի մէջ կը դնեն «ազգային» ի նմանող առօրեայ մը:

Հեղինակը սքանչելի դիմանկարներ վրձնում է, երբեմն մենագրութիւններու հասնող ծաւալով, մեր պատմութեան ամենէն կարեւոր դէմքերուն, ինչպէս Դորոյի եւ Միսաք Թորլաքեանի մասին գրուած էջերը, որոնք դուրս կու գան պաշտօնական կենսագրութիւններու սահմանէն եւ կը ներկայացնեն մարդը իր մտերմութեան, իր ցաւերուն, վախերուն, իր յատկութիւններուն եւ թերութիւններուն մէջ, այսպիսով անոնց վերադարձնելով նաեւ իրենց մարդկային դիմագիծը, որ յաճախ կը ծածկուի հերոսի դիմակին տակ:

Հակառակ անոր, որ գիրքը պատմական շատ ծանր իրադարձութեան մը՝ Մեծ Եղեռնին շուրջ կը հիւսուելի, սակայն էջերուն մէջ ցանցնուած հեղինակին շատ նուրբ երգիծանքը յաճախ կարելի կը դարձնէ, որ ընթերցողը առանց ընկճուելու շարունակէ ընթերցումը: Այս առումով հետաքրքրական

են տողերը «ութիւն»ի մասին, որուն մենք, որպէս արեւմտահայերէն խօսող հայեր, չէինք անդրադարձած:

«Խօսում էին երկարաձգելով վանկերն ու կրօնացնելով կարեւոր բառերը, որոնք հայերէնում ընդհանրապէս «ութիւն» վանկով են վերջանում, վերացական բառեր, որոնք յուշում էին, որ նրանք պատրաստ էին աւելի շուտ քննարկելու, քան որոշելու, ուր մնաց՝ գործելու»:

«Այդպէս, կրակի շուրջը, Վիդրայի անտառներում ձմեռը Հարթին Ֆրինկեանն ու Կրիստէա Պարալինը բարձր քաղաքականութիւն էին վարում՝ Կրիստէայի սուրինով ու ծերունու հովուական մահակի ծայրով նոր քարտէսներ գծելով, որտեղ ուռններն ու Կարմիր բանակը նահանջում էին դէպի տափաստաններ, իսկ Դաշնակիցներն Արեւելեան Եւրոպան ու Բալկաններն էին գրաւում»:

Գիրքը կը բացուի Կարապետ մեծ-հօր խօսքով՝ «Մենք կը տարբերինք ոչ թէ անով ինչ որ ենք, այլ այն մեռելներով, որոնց վրայ ամեն մէկս կ'ողբայ»: Ասիկա հեռու արձագանգ մը կը բերէ Թուրքիոյ «Աննա Քարենինա»յէն՝ «Բոլոր ուրախ ընտանիքները նման են, բայց իւրաքանչիւր դժբախտ ընտանիք դժբախտ է իր ուրոյն ձեռով»:

Նման բանգիրութիւններ եւ հեռահար յղումներ կարելի է գտնել այստեղ, ինչպէս է օրինակ Պախի պարագան:

«Փաստօրէն «Շշուկների մատեան»ն իր խորքում նոյնն է մնում բոլոր ժամանակների համար, ինչպէս Եռհան Սեբաստիան Բախի մի խմբերգ, ինչպէս մի նեղ դուռ, որից մարդիկ անցնում են կռանալով կամ մէկը միւ-

սին սեղմուած»:

Այս «նոյնն է մնում» խօսքէն կարելի է նաեւ հետեւցնել, որ գիրքը շարունակութիւն մըն է հայոց պատմութեան, որ կ'ուրուագծէ մեր հին պատմութիւնը հասնելու մինչեւ նոր շրջան եւ թանձր գիծերով նկարագրելու պատմութեան նոր շերտ մը, որ գրեթէ նոյնն է դադութէ դադութ: Ատենին նոյն գիտակցութիւնն ու յանձնառութիւնը ունեցած են «Փարիզի տղաք»ը, երբ իրենց առօրեան նկարագրած են, քաջ գիտնալով որ ատիկա իրապէս մեր այսօրուան «պատկերազարդ պատմութիւն հայոց»ն է:

Կը տեսնենք, որ հեղինակը բնաւ չի վարանիր իր գիրքին՝ գուգահեռներ գծելու գրականութեան կամ երաժշտութեան ամենէն մեծ անուններուն՝ Նարեկացիի կամ Բախի հետ: Իր կարողութիւններու գիտակցութեան կողքին շատ հաւանաբար կայ այլ դրդապատճառ մը այստեղ՝ շատ բարձր գնահատել ոչ միայն անչափելի տառապանքը իր ժողովուրդին, այլ նոյնքան եւ աւելի գնահատել անոնց վերապրումի հսկայ կարողութիւնը եւ այդ առումով այս գործը դնել — որովհետեւ այդ է որ կը ներկայացնէ — այլ մեծ գործերու կողքին:

Վէպին կառուցը իր հետ հետաքրքրական նորութիւն մը կը բերէ՝ հեղինակը ըլլալով մէկը վէպին գործող անձերէն, որպէս պատմիչն ու երբեմն թարգմանը միւս հերոսներուն, միաժամանակ է նաեւ հեղինակը գիրքին: Հետեւաբար երբեմն մեզի կը ներկայացնէ նաեւ իր «խոհանոցային» աշխատանքը, իր մտորումները գիրքին, գրու-

թեան եւ գրելիքի ընտրութեան մասին:

«Ճիշդ է, որ Շշուկների մատեանում բազում ճշգրիտ թուականներ կան, որոնք օրը, ժամը եւ տեղն են նշում: Գրիչը շատ արագ է շարժում, բայց երբեմն որոշում է կանգ առնել՝ ինձ եւ ընթերցողին սպասելով, իսկ այդ ժամանակ գուցէ մանրամասնում է աւելի, քան անհրաժեշտ է: Իւրաքանչիւր յաւելեալ բառ պարզաբանում է, սակայն հենց այդ պատճառով նուազեցնում իմաստը»:

Ժամանակին թուրք գրագէտ մը, որուն անունը միտքէս կը վրիպի ճիշդ այս պահուն, ըսած է՝ «եթէ մենք մեզ ճանչնալ կ'ուզենք, պէտք է Յակոբ Օշական կարդանք»:

Այսօր կ'ըսեմ՝ սփիւռքահայը ինքզինք, իր պատմութիւնն ու մանաւանդ այդ պատմութեան հոգեբանական շերտը ճանչնալու համար, պէ՛տք է Շշուկների մատեանը կարդայ. բայց կարդայ նաեւ ապրելու համար անդհանք մը, որ շատերէս կը վրիպի, բայց զոր պէ՛տք է իմանանք, որպէս խթան մեր պահանջներուն:

«Շշուկների մատեան»ը այսօր մեզի համար եւս կը ձեւակերպէ նոյն հարցումները, որոնք տառապեցուցեր էին մեր ժողովուրդը, մանաւանդ այդ հարցումներէն մեծագոյնը, որ ոչ միայն մեզի, այլ ընդհանրապէս մարդ արարածին համար կը շարունակէ գոհացուցիչ պատասխան մը չունենալ՝ ԻՆՉՈ՞Ւ:

«Մեծ պատասխանատուութիւն է ապրիլ այս երկրի վրայ աւելի շատ, քան Յիսուս Քրիստոսը, — ասում էր մեծ հայրս:՝ Պէտք է հաստատ պատճառներ ունենաս, որպէսզի համարձակիս ընել ատիկա»:

Վարուժան Ոսկանեանը գեղեցիկ կերպով ներկայացուցած է մեզի իր «հաստատ պատճառները» ընելու ատիկա:

ՄԱՐՈՒՇ ԵՐԱՄԵԱՆ
Մայիս 2014
Պատերազմական Հայլէդ

1) «Յաւաջ» «Միտք եւ Արուեստ», թիւ 316:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- Դանիէլ Արսան, ԱՅԴՊԻՍԻ ՄԻ ԱՊՐԻԼ ԱՄԻՍ ԱԴԱՆԱՅՈՒՄ (հատուած վէպից) .....էջ 1
- Մահացաւ բանաստեղծուի Ալիսիա Կիրակոսեան .....էջ 4
- Վաստակաշատ մտաւորական Պօղոս Սնապեան կմբեց իր մահկանացուն .....էջ 5
- Մարի Թոզ Արուսեֆեան, ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆ ՄԱՐԴԻ ՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՂԸ .....էջ 6
- Սագօ Արեան, ՈՐՊԷՍ ՊՍԱԿ ՊՕՂՈՍ ՍՆԱՊԵԱՆԻ ՇԻՐԻՄԻՆ .....էջ 9
- Յարութիւն Քիրիսեան, «ՆԱԽ՝ ՄԱՅՐԵՆԻՆ» .....էջ 10
- Մարուշ Երամեան, «ՇՇՈՒԿՆԵՐԻ ՀԵՏ» .....էջ 14

Հորիզոն Գրական
L'ny կը տեսնէ ամեն ամիս, 1984-ի դեկտեմբերէն սկսեալ

Խմբագիր՝
ՎԻԳԷՆ ԱՐԱՐԱՄԵԱՆ
Աւագ խմբագիր՝
ՎՐԷԺ-ԱՐՄԵՆ ԱՐԹՈՆԵԱՆ

Գործակիցներ՝
ՍԻՄԱ ԱՐԱՐԱՄԵԱՆ
ՍԻՐԱՆՈՅՇ ԴԻՅՅԵԱՆ (Երեւան)
ԷԼԻԶԱ ԶԱՐԱՊԵՅԵԱՆ

SUPPLÉMENT LITTÉRAIRE
Année XXX. n° 6 (358) juin 2014
HEBDOMADAIRE ARMÉNIEN
HORIZON
3401, Olivar-Asselin, Montréal
Québec, Canada H4J 1L5
Tél.: (514) 332-3757
Fax: (514) 332-4870
editor@horizonweekly.ca